

פרשה נב

ר' ויביאו את המשכן אל משה, רבי תנחומא בר אבא פתח (תהלים מ"ה ט"ו) לרקמות תובל למלך בתולות אחריה רעותיה מובאות לך, מהו לרקמות, זה המשכן שהוא מצוייר כמו שכתוב (לעיל ל"ה ל"ה) ורוקם בתכלת, הוי לרקמות, מהו תובל למלך, זה משה שנקרא מלך כמו שכתוב (דברים ל"ג ה') ויהי בישורון מלך בהתאסף ראשי עם יחד שבטי ישראל, תובל, שהביאו לו המשכן, בתולות אחריה רעותיה, אלו ישראל שנקראו בתולות כמו שכתוב (שיר השירים ד' י"ב) גן נעול אחותי כלה גל נעול מעין חתום, רעותיה, שהן רעיו של הקב"ה שנאמר (תהלים קכ"ב ח') למען אחי ורעי אדברה נא שלום בך, מובאות לך, שביום שנגמר המשכן הביאוהו אצלו, לכך נאמר ויביאו את המשכן אל משה:

א. פתח לרקמות. משום דקשה ליה מה טעם הבאת המשכן אל משה, שהיה להם להקימו, שהעושים במלאכה להם יאות להקימו, ולא למשה, ויבואו ויגידו למשה, ואם לא רצו להקימו בלי רשותו, היה להם לבא להודיע שכבר נגמרה המלאכה, והוא יודיעם את אשר יעשון, ומטעם קושיא זו אמרו לקמן (סימן ד') שלא יכלו לישובו כדאכתוב שם (ד"ה ולא היו יכולים להקימו הא') בעזרת האל, אלא אגדה זו לא סבירא ליה אלא שמיד כשנגמרה המלאכה הביאוהו אצלו, ולזה דקדק ואמר שביום שנגמרה, ולהכי קא מתרץ קושיין, דקרא אשמעינן חשק ישראל וחפצם ושמחתם במשכן שלא המתינו עד שיקימם משה רבינו ע"ה, אלא מיד הביאוהו אצלו כדי שיקימם מיד כשיראהו אבריו מונחים לפניו, אלא שה' אמר לו שימתין עד ראש חודש ניסן. ומייתי סמך למה שאמר שלשמחת ישראל במשכן הביאוהו אצלו מדכתיב לרקמות תובל, [וכתיב בתריה (שם פסוק ט"ז)] תובלנה בשמחות וגיל, שנראה שלהיות כל ישראל בשמחות וגיל בהקמת המשכן לכן הביאוהו אל משה להקימו:

זה המשכן. ואם תאמר מה טעם לקרא דלרקמות עם שלפניו ואחריו אי מיירי במשכן. ויש לומר דמשום דקאמר (שם פסוק י"ד) כל כבודה בת מלך פנימה, ודרשינן ביה בירושלמי (יומא פרק א' ה"א ועוד) ולקמן ספר ג' פרשה כ' (סימן ז' י"א) שהצנועה זוכה שיהיו בניה כהנים גדולים לובשי בגדי כהונה שכתוב בהם (לעיל כ"ח י"א) משבצות זהב, לכן אמר שהיות זה שכרה הוא מפני שדבר זה הוא הנכסף לכל ישראל, שהרי מצינו חשק ישראל במשכן עד שכולם מיהרו להביא המשכן להקימו, וזה לשמחתם וחפצם בו, וא"כ אין לך שכר טוב מזה:

זה המשכן. ואם תאמר מה טעם לומר "תובל" לשון נקבה על המשכן. ויש לומר שפירוש לרקמות למלאכת הרקמות. אי נמי המשכן יכונה בלשון נקבה משום הא דאיתא בפרק הזורק (שבת דף צח:): למה המשכן דומה לאשה שמהלכה בשוק ושפוליה מהלכים אחריה:

שנקרא מלך. וטעם הזכרתו פה בכינוי זה יראה מפני שיגזר אומר ויקם לו^א להוריד השכינה מיד כשירצה להקים המשכן, על דרך (במדבר י' ל"ה-ל"ו) ויאמר משה קומה ה' [וגו'] שובה ה':

תובל שהביאו לו את המשכן. קשה למה פירש תחילה למלך, ושוב פירש תובל. ועוד קשה קצת אמאי בלרקמות ובתובל למלך קאמר לשון "מהו", ולא כן בשאר חלקי הכתוב. ויש לומר דעיקר טעמו לפרש קרא במשכן היינו משום דאי כפשטיה דמיירי במטרונה המובאת למלך, קשה מאי נפקא מינה שתובא ברקמות או בשאר מיני תכשיטים דמשבח לה בהכי, ועוד בתר דקאמר עדיפא מינה דהיינו ממשבצות זהב לבושה, מאי רבותא דרקמות, להכי בעי מהו לרקמות, ובתר דפירש ליה במשכן קשה ליה מהו למלך דקאמר, כי למי הובא המשכן שקראו מלך, דלא מצי לפרש להקב"ה, כי לא הוליכוהו לגביה, אבל הקב"ה בא אל המשכן, ומתחילה לא היה מקום קבוע

^א עפ"י איוב כ"ב כ"ח.

לשכינת ה' בארץ דנימא שהוליו שם המשכן, ומשני דמלך איקרי משה, ומתפרש יפה תובל שהביאו המשכן אליו:

שנקראו בתולות. וטעם כינויים פה בבתולות יראה להורות על דבקותם בה' ושמרם את תורתו, שעל כן נקראו גן נעול, כי לא יבעלו אדונים זולתו.² ומה שכינה אותם גם כן ברעיות פה, לאהבתם את ה' והדמותם אליו בדעה והשכל כפי האפשרות, כאומרו (דברים כ"ח ט"ו) והלכת בדרכיו, קדושים תהיו כי קדוש אני (ויקרא י"ט ב'), ועם שכינוי "רעותיה" על המשכן, יתפרש גם כן על השכינה שבו:

שנאמר למען אחי ורעי. אע"ג דמשמע מפשטיה דקרא שהוא מאמר דוד, הא תריצנא לה לעיל ריש פרשה כ"ז (סימן א' ד"ה כמה דאת אמר למען אחי ורעי וכו')³:

שביום שנגמר המשכן. ולהכי חזר והזכיר הבאתו לומר שנזדרזו בו, שביום שנגמר הביאוהו, ואע"ג דמובאות קאי אבתולות ורעיות הנזכרות, מתפרש שפיר אהבאת המשכן, דבהבאתו הם מביאים את עצמם להתקרב לה' כנזכר. ומכל מקום ליכא למימר דקרא להכי הוא דאתא, דמאי קא משמע לו, הא שמעינן לה ממה שנקראו בתולות ורעיות. ועוד יש לומר דסבירא ליה דמובאות קאי ארקמות הנזכרות ולא אבתולות ורעיות, שהן מובילות ולא מובאות, והכי פירושא דקרא, רקמות תובל למלך, ועל ידי בתולות אחריה מובאות הרקמות.

ועל דרך הדרש יש לומר שרמזו כאן אל ג' כוונות כוללות אשר במעשה המשכן, והן השכלת סדרי הנמצאות, ואמות ההשגחה האלהית בעולם השפל, וידיעת מדרגת האדם השלם שהוא יסוד עולם, כדפירשתי ביפה עינים חלק א' פרשת תרומה, וכנגד הא' הוא מה שנקרא "רקמות" כנגד ציור רקמי התכלת, וזה רמז אל היות ג' סדרי הנמצאות מצויירות בו, כי התכלת רמז לג' העולמות כמו שאמרו ז"ל (מנחות דף מג:). תכלת דומה לים, וים דומה לרקיע, ורקיע דומה לכסא הכבוד. וכנגד הב' נקראו ישראל "בתולות" שהוא רמז לבלתי היותם נכנעים לזולתו כדפירשתי

² וענינו לכאן כי בהבאת המשכן למשה היה נראה וניכר חשק ישראל וחפצם ושמחתם במשכן, וכמו שכתב היפ"ת לעיל (ד"ה פתח לרקמות וד"ה זה המשכן הא'), ולכך כינה אותם כאן בשם בתולות שמורה על דבקותם בה' ושמרם את תורתו. - ובוזה יתורץ מה שהעיר הרש"ש כאן (אות א') למה הביא המדרש דוקא הך קרא גן נעול וגו', והלא מצינו הרבה פעמים תואר "בתולה" על ישראל מפורש, כמו (ירמיה ל"א ג') עוד אבנך ונתבנית בתולת ישראל, שובי בתולת ישראל (שם כ'), קום בתולת ישראל (עמוס ה' ב'), ועיי"ש שתיריך דאולי לפי שנמצא תואר זה גם בשארי אומות, כגון (ישעיה מ"ז א') בתולת בת בבל, בתולת בת צידון (ירמיה מ"ו י"א), לכן הביא מקרא זה עכ"ל. והנה דבריו צריכין תבלין, דאכתי מה ענין לקרא גן נעול וגו' דמייטי לה הכא, ומדוע לא סגי בחד מהני קראי דלעיל דאשכחן דישראל נקראו בתואר בתולה, אבל לפי דברי היפ"ת מובן שפיר.

³ זה לשון היפ"ת שם: אע"ג דיראה שזה מאמר דוד הוא, שתחילת המזמור שיר המעלות לדוד, כבר כתב בעל עין יעקב בירושלמי דפרק (כיצד מברכין) [הרואה] (ברכות פרק ט') סימן (י"ו) [י'] שלא יתחייב מזה שדוד היה מחבר כל המזמור, רק משורר אחר סדרו על יסוד דברי דוד (שם פסוק א') שמחתי באומרים לי, והפסוקים האחרים דברי אחרים, כי כנגד ליצני הדור אמר דוד שמחתי באומרים לי כמה שאמר בירושלמי (שם פרק ב' ה"א), והכשרים שבדור היו משיבים (שם פסוק ב') עומדות היו רגלינו וכו', כלומר מה לכם ליצני הדור להזכיר בנין הבית כיון שרגלינו עומדות בתוך ירושלים העיר הבנויה (שם פסוק ג') ומכוונת כנגד ירושלים של מעלה, וגם היום קודם בנין הבית שם עלו שבטים (שם פסוק ד') להתפלל במקום הנודע מקבלת אברהם אבינו, ושם עקד את בנו ויקרא שמו ה' יראה (בראשית כ"ב י"ד), וגם שמה כסאות משפט בית דוד (תהלים שם פסוק ה'), ואם אתם חפצים בטוב במה שהוא טוב שאלו שלום ירושלים (שם פסוק ו'), רצה לומר התפללו על שלום ירושלים, כי בנין הבית יומו יבא, והשי"ת שומר דברים טובים אלו ומבשרם (שם פסוק ז') יהי שלום בחילך, והריני מביטחכם כי למען כלל ישראל שהם אחי ורעי אדברה נא שלום בך, ומסדר המזמור אמר בחתימתו (שם פסוק ט') למען בית ה', רצה לומר שהאמת [שראו] שיהיה כל איש ישראל נכסף לבנין הבית, אבל לא לכוונה רעה ככוונת ליצני הדור, רק למען שהיא מוכנת להיות בית ה' אבקשה טוב לך, רמז כנגד ירושלים (עכ"ל). ומוסיף אני על דבריו שמפני שהוקשה לרז"ל שהמזמור לשון רבים שאלו שלום ירושלים וכו', ושוב למען אחי ורעי לשון יחיד, ושוב למען [בית] ה' אלהינו וכו', לכן הוצרכו לומר שלמען אחי ורעי הוא מאמר ה' שהפסיק בינתים, עכ"ל. (ועיין בספר תפארת ציון כאן שכתב עוד הכרח לזה, דממה שאמר אדברה נא שלום בך ההכרח לומר שאין זה אלא דבריו של הקב"ה שבידו לברך את ירושלים וישראל בשלום [ופירושו של "נא" הוא עתה], כי אם היה זה דבריו של המשורר הול"ל "אבקש" נא שלום בך, ומפני שהשפעתו של הקב"ה הוא על ידי הדיבור, לכן אמר לשון אדברה, עכ"ל).

(לעיל ד"ה שנקראו בתולות), והוא ענין ההשגחה האלהית שעליהם שאינם תחת הנהגת זולתו. וכנגד הג' נקראו "רעיות", שזו מדריגת השלם שהוה שותף להקב"ה במעשה בראשית:

ב דבר אחר ויביאו את המשכן, הדא הוא דכתיב (תהלים ל"א י"ט) תאלמנה שפתי שקר הדוברות על צדיק עתק בגאווה ובוז, כיצד אדם מתודה ביום הכפורים, אם בא יום הכפורים אחר והזכיר עונותיו, אומר לו הקב"ה תאלמנה שפתי שקר, מהו עתק, דברים של סילוקים, כענין שנאמר (בראשית י"ב ח') ויעתק משם ההרה מקדם לבית אל ויט אהלה בית אל מים והעי מקדם ויבן שם מזבח לה' ויקרא בשם ה', בגאווה ובוז, אומר לו הקב"ה לא היה בידך עונות משל שנה זו שהיית מתגאה בגאווה ובוז. דבר אחר תאלמנה שפתי שקר, מדבר במשה, בשעה שאמר הקב"ה לעשות לו משכן מיד אמר משה לישראל (לעיל כ"ה ב') ויקחו לי תרומה, היה משה עושה במשכן, והיו ליצני ישראל אומרים אפשר שהשכינה שורה על ידי בן עמרם, אמר רבי יוחנן ששה חדשים היה עוסק במשכן, ג' חדשים עשאוהו וג' חדשים קפלוהו, אף על פי כן היו מליצין אחריו ואומרים הרי נעשה, לא היה משה אומר שישירה שכינתו אצלו, והקב"ה נתכוון להעמיד המשכן בחודש שנוולד בו יצחק אבינו, לא עשה, אלא כשהגיע אותו החודש אמר הקב"ה למשה ביום החודש הראשון תקים את המשכן, אותה שעה אמרה רוח הקודש תאלמנה שפתי שקר, אותם שמליצים אחר משה, לא עשה אלא כיון שאמר האלהים למשה שיקים את המשכן התחילו טוענין אותו ובאין כל אחד ואחד ממלאכתו שנאמר ויביאו את המשכן אל משה:

ב. הה"ד תאלמנה. משום דקשה ליה מה טעם הבאת המשכן אל משה כדכתיב[נא] לעיל (סימן א' ד"ה פתח לרקמות), בעי לתרוצי שלפי שהיו מליצים אחר משה כשראו שלא הוקם המשכן מיד, וכשהגיע הזמן הראוי להקמתו נאמר תאלמנה שפתי שקר, לכן כשאמר לו ה' שיקים המשכן הביאוהו אצלו כדמסיק, והכי פירוש, כי לפי שהיו מליצים אחריו רצה ה' לכבדו שהוא עצמו יקימנו, ולכן הוצרכו להביאו אצלו. ויתכן שהם לא יכלו להקימו כדעת האגדה דבסמוך (סימן ד'), ולכן היו מליצים אחריו בחשבם שאי אפשר להקימו, וכשנאמר להם שהגיע עת הקמתו הביאוהו אצלו שהוא יקימהו, שהם חשבו הדבר לנמנע, ומשום דמסמיך האי ענינא אתאלמנה שפתי שקר מייתי לה הכא, ואידי דמייתי ליה מפרש ליה תחילה בענין אחר כדרך המדרש:

אם בא יום הכפורים אחר. בפרק יום הכפורים (יומא דף פו:) תניא עבירות שהתודה עליהם יום הכפורים זה אינו מתודה עליהם יום הכפורים אחר, [אם שנה בהן צריך להתודות יום הכפורים אחר], ואם לא שנה בהם והתודה עליהם, עליו הכתוב אומר (משלי כ"ו י"א) ככלב שב על קיאו, רבי אליעזר בן יעקב אומר הרי זה משובח שנאמר (תהלים נ"א ה') כי פשעי אני אדע, ואגדה דידן כתנא קמא. ואם תאמר קרא דרבי אליעזר בן יעקב מאי עביד ליה, הא מתרצי בשוחר טוב מזמור ל"ב שיהיו כנגד לבו ודעתו, אבל אינו מזכיר בפיו:⁷

תאלמנה שפתי שקר. ופירוש "הדוברות על צדיק" שמדבר עם הקב"ה שהוא צדיקו של עולם ומזכיר לפניו עונות המחולים, דאין נראה לפרש "על צדיק" שמדבר על עצמו שקר, דנימא "עליו", ועוד כיון דשקר מדבר היכי מיקרי צדיק:

תאלמנה שפתי. קשה מה טעם לענין זה שם במזמור בתלונת דוד על אויביו, ועוד שפשוטו קללה כנגד אויביו המסכסכים אותו עם שאול בדברי שקר שאומרים שמתגאה למלך, ומה ראו להוציא המקרא מפשוטו. ויש לומר משום דהוי דרך גאווה שיקרא את עצמו צדיק, ואע"ג דקאמר (תהלים פ"ו ב') שמרה נפשי כי חסיד אני, התם בתפלתו מזכיר חסידותו שיגן בעדו, על דרך (ישעיה ל"ח ג')

⁷ צריך עיון קצת, דכיון דראוי שהעונות הישנים יהיו כנגד לבו ודעתו, הרי מוכח דראוי להתאונן ולדאוג עליהם אף אחר שהתודה עליהם ביוהכ"פ, דאם לא כן למה יהיו כנגד לבו ודעתו אחר שכבר נמחלו ביוהכ"פ, ובכן קשה נהי דס"ל לתנא קמא שאין להתודות עליהם ביוהכ"פ אחר, אבל מכל מקום אם אעפ"כ התודה עליהם איך יאמר עליו תאלמנה שפתי שקר, והא כיון דראוי שיהיו כנגד לבו ודעתו נמצא דעכ"פ שקר מיהת לא הוה, ודו"ק.

זכר נא את אשר התהלכתי, אבל כאן אינו ראוי, לכן אמר שהוא על המזכיר עוד עונותיו, וטעמו בזה, שאף שהוא חטא הוא בטוח שלא יבוש אחר שהתודה, והוא מה שאמר שם (תהלים ל"א י"ח) אל אבושה כי קראתיך, ולכן הרשעים יבושו שרודפים אותו, שיש להם לראות שאפילו המזכיר עונותיו אחרי התשובה עליו נאמר תאלמנה, וכל שכן שהם אין להם לרדפו אחר שקרא לה':

לא היו בדידך. משמע דדוקא מפני שהיו בידיו עונות מחודשים ולא הזכירן, והזכיר את הישנים, נחשב לו לגאווה שמראה שאין לו עונות אחרות להתודות היפך האמת, הא אילו מזכיר גם החדשים לא יחשב לו לגאווה, וכמו כן אם אין בידו עונות מחודשים, אעפ"י שמתגאה לא יאשם בדבר, וקשה דהא לא כתנא קמא ולא כרבי אליעזר בן יעקב דכתיב[נא] לעיל (ד"ה אם בא יום הכפורים אחר), דאי לתנא קמא כל שמתודה על הישנים עליו הכתוב אומר ככלב שב על קיאו, ואי לרבי אליעזר בן יעקב לעיל הרי זה משובח,¹ ועוד קשה דבשוחר טוב מזמור ל"ב קאמר על ידי שאין לך מן החדש אתה מבזה על כבוד קונך,² אלמא אפילו שאין לו מן החדש יאשם על שמתגאה. ויש לומר דלעולם כתנא קמא, והכא ברובא דאינשי קמייירי שיש להם לעולם עונות חדשים, ולהכי תפסינן עליה טפי שלא היה לו להתגאות כיון דאית ליה החדשים, אבל מכל מקום אפילו לית ליה חדשים תפסינן עליה שאין לו להתגאות, ואורחא דמילתא נקט שמפני שאינו מזכיר חדשים מזכיר הישנים, שאילו היה מזכיר החדשים לא היה לו לזכור הישנים, ואין הכי נמי דאפילו יזכיר הישנים עם החדשים לאו יאות עבד, שאעפ"י שאין בזה גאווה, מכל מקום איכא משום ככלב שב על קיאו:

בגאווה ובוז. והבזיון היינו כדאמר בשוחר טוב (שם) אתה מבזה על כבוד קונך, ונראה דהכי פירושו, שאינו מחשיב מה שאמר ה' (ויקרא ט"ז ל') כי ביום הזה יכפר עליכם:³

מיד אמר משה לישראל. משום דבעי מימר דג' חדשים עשאוהו וג' קפלוהו, והיינו משום דקים ליה שבגי' חדשים נגמרה מלאכת המשכן, ומיום הכפורים שבו נצטוה משה על המשכן עד ראש

¹ לפום ריהטא יש להעיר דלכאורה מיתקומא שפיר כרבי אליעזר בן יעקב, דיש לומר דהא דקאמר רבי אליעזר בן יעקב הרי זה משובח היינו דוקא אם מזכיר ג"כ עונות החדשים, או כשאין לו עונות מחודשים כלל, אבל אם יש לו עונות מחודשים ואינו מזכירן, אפשר דגם רבי אליעזר בן יעקב מודה שהוא מגונה, ודוחק לומר דא"כ הו"ל לרבי אליעזר בן יעקב לפרש, ומדקאמר סתם הרי זה משובח משמע דמייירי בכל גוונא, דהא ודאי לא מיסתברא דאליבא דראב"י יהיה משובח אף כשאינו מזכיר עונות המחודשים, דזה נגד הסברא, ועוד דכיון דראב"י יליף למילתיה מקרא כי פשעי אני אדע וחטאתי נגדי תמיד, א"כ בהכרח שמזכיר ג"כ עונות מחודשים, או שאין לו עונות מחודשים כלל, דאי יש לו ואינו מזכירן הרי אינו מקיים כי פשעי אני אדע וגו'. ואיברא דהך שוחר טוב דמיייתי היפ"ת בסמוך ודאי לא מיתוקמא כרבי אליעזר בן יעקב, דהרי התם קאמר להדיא דאף שאין לו עונות חדשים נחשב כמתגאה, אבל אגדה דידן לכאורה מצי אתיא כרבי אליעזר בן יעקב. - שוב ראיתי בספר זכירה לחיים כאן שכתב כן, ורצה ליישב בזה מה דקשה לכאורה דהרי הרמב"ם פסק בפרק ב' מהל' תשובה (ה"ח) כרבי אליעזר בן יעקב דעבירות שהתודה עליהם ביוהכ"פ זה חוזר ומתודה עליהן ביוהכ"פ אחר אע"פ שהוא עומד בתשובתו, וכתב בכסף משנה שם משום דמשנתו של רבי אליעזר בן יעקב קב ונקי, וכתב בזכירה לחיים דאפשר לומר דהכא שאני דמייירי דיש לו עבירות משנה זו ואינו מתודה על החדשות ומתודה על הישנות, ואליבא דכולי עלמא זה מגונה מאד עכ"ד, [וכעין זה כתב בחידושי הרש"ש כאן (אות ב'), ועיין ג"כ באור שמח על הרמב"ם שם]. - ומיהו לכאורה בלאו הכי אי אפשר לומר דמדרשינו אתיא כרבי אליעזר בן יעקב, דהרי מדרשינו מפרש לקרא תאלמנה שפתי שקר וגו' במי שמזכיר עונות הישנות שכבר התודה עליהם ביוהכ"פ דאשתקד, וענין השקר הוא לפי שכבר נמחלו בשנה שעברה, ונמצא דבמה שחוזר ומתודה עליהם הוא אומר שקר, וכן מוכח מהא דדריש מהו עתק דברים של סילוקים, והיינו שהעונות כבר מסולקים ממנו, וכמו שפי' בעץ יוסף (ד"ה תאלמנה שפתי שקר) ובחידושי הרד"ל (אות א') שכבר סילק והעתיקים הקב"ה ביוהכ"פ שעבר עכ"ל, או כמו שפי' בספר בתי כהונה (ד"ה דברים של סילוקים) דהכוונה שהוא אומר דיבורים שהיה ראוי להסתלק מהם, כמו (איוב ל"ב ט"ו) העתיקו מהם מלים עיי"ש, ובכל אופן עיקר הפגם הוא במה שמזכיר עונות הישנות, וכן מבואר ביפ"ת בסמוך ד"ה בגאווה ובוז, דהבזיון הוא שאינו מחשיב מה שאמר ה' כי ביום הזה יכפר עליכם וגו', [ודלא כמו שפי' בספר חידושי רי"ח כאן (אות א')] דהבזיון הוא במה שאינו מתודה על עונות החדשות, דבזה מבזה כבודו של הקב"ה כאילו אינו יודע עונותיו, ולכן נקרא גם שפתי שקר עכ"ד עיי"ש, והא ליתא, דלפי"ז איך יתפרש הא דקאמר המדרש "מהו עתק דברים של סילוקים", ועיין בפירוש אשד הנחלים כאן ודו"ק, והא ודאי לא אתיא כרבי אליעזר בן יעקב דקאמר הרי זה משובח ודו"ק.

² לפנינו הגירסא: על "דבור" קונך, וכן היא בשוח"ט דפוס ראשון.

³ יש להעיר קצת, דהא מבואר שם בשוח"ט (והובא ביפ"ת לעיל סוף ד"ה אם בא יוהכ"פ אחר) דהא דכתיב כי פשעי אני אדע היינו שיהיו כנגד לבו ודעתו, אבל אינו מזכירן בפיו, ולכאורה הרי גם בזה שייך בזיון הנ"ל, דכיון שהעונות הם כנגד לבו ודעתו נמצא שאינו מחשיב מה שאמר ה' כי ביום הזה יכפר עליכם וגו' ודו"ק.

חודש ניסן שבו הוקם המשכן הו' ו' חדשים, ואיכא למימר שאעפ"י שמושה רבינו ע"ה נצטווה ביום הכפורים, מכל מקום הוא לא צוה את ישראל עד ג' חדשים, להכי קאמר דמיד אמר משה לישראל, והיינו מסברא, דזריזין מקדימין למצות (פסחים דף ד.) ולא היה לו לאחר. אך קשה מה צריך לומר שהלשון שאמר משה לישראל היה ויקחו לי תרומה. ושמו' יש לומר דמשום דכתיב ויקחו, ועוד אמר (שם) תקחו את תרומתי, משמע דאתא לזרוז, ולהכי אי איפשר לומר שמושה איחר במצוה.¹ ועוד יש לומר דמשום דאיכא למימר שאף שמושה מיהר לצוות את ישראל, איפשר שנתעצלו ישראל בהבאת התרומה, ושלכן עברו ו' חדשים עד הקמת המשכן, להכי מיייתי מדכתיב ויקחו לי תרומה, דבכל מקום שנאמר "לי" [יש בה] ברכה, וברכה דמשכן היינו שהביאו נדבתם לבי בקרים כדאיתא בתנחומא (פ' תרומה סימן ד'): ²

איפשר שהשכינה. אעפ"י שידעו מעלת משה בסיני ובנסים הנעשים על ידו, היה נמנע בעיניהם השרות השכינה במעשה אדם, כי השמים ושמי השמים לא יכללוהו (דברי הימים ב' ב' ה'), וכמו שכתבתי לעיל ריש פרשה ל"ד (סימן א' ד"ה התחיל מתמיה) בזה באורך. אי נמי מפני שנתרחקו במעשה העגל חשבו שלא ישוב להשרות שכינתו ביניהם בקבע:³

¹ יש להעיר דאכתי למה איצטריך לזה, והא מצד הסברא נמי ידעינן שלא היה מאחר משום דזריזין מקדימין למצות, וגם למה הוצרך הקב"ה לזרוז, דמהיכי תיתי לא היה משה מזדרז בזה מעצמו. - ושמו' יש לומר דגם משה ידע מעיקרא שלא יוקם המשכן עד ראש חודש ניסן, וידע ג"כ שלא יצטרכו למלאכת המשכן רק ג' חדשים, וממילא היה אפשר שיחשוב משה דעדיף טפי להתחיל מלאכת המשכן אחר ג' חדשים כדי שלא יהיה מונח מקופל זמן ארוך כזה, וגם כדי שלא יתלוצצו עליו ישראל כאשר באמת היה, ולכך זירזו הקב"ה שיתחיל תיכף. [אלא דלא משמע כן מהא דאמרינן במדרש לעיל פרשה י"א (סימן א') על הפסוק (משלי כ"ב כ"ט) חזית איש מהיר במלאכתו, זה משה שהיה מהיר במלאכת המשכן, וכתב שם ביפ"ת (ד"ה שהיה מהיר במלאכת המשכן) דהכוונה שהיה משתדל על עושי המלאכה למהר מלאכתם, שנגמר בג' חדשים כדלקמן פרשה נ"ב עכ"ל, (ועיין במה שכתבנו שם בסוף הערה...), ולפי הנ"ל לא היה לו למהר מלאכתם, דהא על ידי זה יהיה מקופל ג' חדשים ודו"ק]. - והא דבאמת זירזו הקב"ה שיתחיל תיכף אף שיהיה מקופל ג' חדשים, עיין ביפ"ת להלן (ד"ה הקב"ה נתכוון) שהקשה כעין זה על גוף הציווי למה הקדים הקב"ה לצוות על המלאכה מיוהכ"פ, ותירץ כי אותו היום נתרצה לישראל, ולאות שנתרצה להם צוה על המשכן, ועוד כדי שיזכו במצוה אז עכ"ל, והנה תירוץ השני שייך גם לענייננו בנוגע למה שזירז את משה שיתחילו תיכף במלאכת המשכן, והיינו כדי שיזכו במצות, ואמנם תירוץ הראשון לא יצדק בזה כל כך, דתינח בנוגע לגוף הציווי שייך לומר דלאות שנתרצה להם צוה להם על המשכן, והיינו כדי שיהיו יודעים ישראל שנתרצה להם הקב"ה, אבל אכתי אין הכרח בשביל זה להתחיל תיכף בגוף המלאכה, אלא סגי בהודעתם ודו"ק. - ואולי יש לומר עוד טעם שזירז הקב"ה את משה להתחיל תיכף במלאכת המשכן, עפ"י מה דאיתא בפסיקתא רבתי (פרק ו') דבכ"ה בכסלו נגמרה מלאכת המשכן, ואמר הקב"ה עלי לשלם לו, מה שילם לו חנוכת בית חשמונאי עיי"ש, וא"כ יתכן דהמגיד מראשית אחרית רצה לעשות בזה פועל דמיוני על שם העתיד, ולכך צוה למשה להתחיל במלאכת המשכן תיכף אחר יוהכ"פ באופן שתגמר מלאכתו בכ"ה בכסלו, ועל ידי זה יזכו לעתיד לחנוכת בית חשמונאי ביום זה ודו"ק.

² ונהי דלא מבואר שם להדיא שנזדרזו להביא את נדבתם תיכף אחר שצוה להם משה, אלא קאמר שנשתלחה ברכה בנדבותיהם דלשני בקרים הביאו את כל נדבות המשכן, אבל לא נתבאר אימתי התחילו בהבאתם, אך יש לומר דאילו היו מתעצלים לא היו זוכים לברכה זו, וא"כ על כרחך שהתחילו להביא תיכף, (ואף דהקב"ה אמר מעיקרא ויקחו "לי" תרומה, וא"כ בהכרח שתהיה בה ברכה, ושוב מנלן שלא נתעצלו, אך יש לומר דהמגיד מראשית אחרית ידע מעיקרא שיזדרזו בזה, ולכך אמר ויקחו "לי" וגו'). - ועיין עוד ברבינו בחי' פ' ויקהל על הפסוק (לעיל ל"ה כ"ב-כ"א) ויצאו כל עדת בני ישראל מלפני משה, ויבאו כל איש אשר נשאו לבו וגו', שכתב וזה לשונו: הכתוב הזה יורה זריזותם של ישראל כי הביאו הנדבה בזריזות ובחריצות וכו' עיי"ש, וכן כתב באור החיים הק' שם דכוונת הכתוב לומר שיצאו כולם כאחד בזריזות להביא נדבתם עיי"ש.

³ יש להעיר קצת, דהא במדרש כאן דרש קרא דתאלמנה שפתי שקר וגו' שמדבר במשה, וכדמסיים אותה שעה אמרה רוח הקודש תאלמנה שפתי שקר, אותם שמליצים אחר משה, ולפי דברי היפ"ת כאן קשה איך יתפרש המשך הכתוב "הדוברות על צדיק עתק בגאווה ובזו", דבפשטות משמע דכוונת המדרש לפרש "הדוברות על צדיק" שהיו מדברים על משה שהוא צדיק, ופירוש "עתק" היינו שהיו אומרים דהשכינה נעתקת מהמשכן, (וכן פי' באשד הנחלים עיי"ש), ואומרו "בגאווה ובזו" אתיא כפשטו, דכיון שהענין להתלוצץ במשה אין לך גאווה ובזו גדולה מזו, אבל לפי מה שפי' היפ"ת כאן דאעפ"י שידעו מעלת משה וכו' היה נמנע בעיניהם השרות השכינה במעשה אדם כי השמים ושמי השמים לא יכללוהו, או שהיו סוברים דאחר שנתרחקו במעשה העגל לא ישוב הקב"ה להשרות שכינתו במעשה ידיהם, א"כ מאי "בגאווה ובזו" דקאמר, והא אדרבה דבריהם מטין יותר לענוה ושפלות ודו"ק.

משגמרו. זה דבק עם מה שאמר שהיו מליצין אחריו, כלומר משגמרו היו מליצין אחריו, אלא משום דזה היה כשנגמר והיה מקופל ג' חדשים, הפסיק בדברי רבי יוחנן דאמר הכי, לאפוקי ממאן דאמר דב' חדשים נעשה כדאיתא בתנחומא (פרשה זו סימן י"א):^{יא}

ששה חדשים היה עסוק. ובג' מהם עשאוהו וג' קפלוהו, ואע"ג דג' היה מקופל קאמר שהיה "עסוק" ששה חדשים, שמשו רבינו ע"ה היה משגיח ומעיין בענינו תמיד:

אף על פי כן היו מליצין. קרוב הדבר ד"לפיכך" גרסין, שהרי מפני שהיה נגמר כבר ולא שרתה בו שכינה היה להם מקום לרנן אחריו, והכי משמע בתנחומא (שם) דלמאן דאמר שהיה ג' חדשים מקופל הוא שהיו מרננים אחריו.^{יב} ואע"ג דגם בשעה שהיה עושה במשכן קאמר הכא שהיו ליצני ישראל אומרים אפשר [וכו'], יש לומר דהיינו במסתר פנים, אבל עתה היו מעיזים לומר כן בפרהסיא. וליישב הגירסא יש לומר שאעפ"י שנגמרה מיד מלאכת המשכן, שלכן הוצרך ליקפל ג' חדשים, וראו כי יד ה' היתה שם שנעשית המלאכה מיד בסייעתא דשמיא, עם כל זה היו מרננים:

הקב"ה נתכוון. אין להקשות א"כ למה הקדים לצוות על המלאכה מיום הכיפורים, כי אותו היום נתרצה לישראל, ולאות שנתרצה להם צוה על המשכן כדלעיל (פרשה נ"א סימן ג' [ד']), ועוד כדי שיזכו במצוה מאז:

בחודש שנולד בו יצחק. דלכולי עלמא בפסח נולד, אבל אברהם ויעקב לרבי אליעזר נולדו בתשרי ולרבי יהושע אינהו נמי בניסן כדאיתא בפרק קמא דראש השנה (דף יא.).^{יג} וטעם הקמתו בחודש שנולד בו יצחק כדי לערב שמחה בשמחה.^{יד} ואעפ"י שהמשכן הוקם בראש חודש ולידת יצחק בפסח היתה, כיון דהכל בחודש אחד הוה כי הדדי נינהו. ומיהו בתנחומא (שם) איתא הכי, לערב שמחת המשכן בשמחת היום שנולד בו יצחק אבינו לפי שבאחד בניסן נולד (לו) יצחק, אמר הקב"ה הריני מערב שמחתכם שמחה בשמחה. אך קשה שמחה זאת דלידת יצחק מה היא, כי לא מצינו שהיו עושים שום שמחה ביום הזה. ושמא משום דבלידת יצחק ניתן דוריא לעולם [כ]דלעיל

^{יא} זה לשון התנחומא: ולכמה חדשים נגמרה מלאכת המשכן, רבי שמואל בר נחמן אמר בשלשה חדשים נגמרה מלאכת המשכן, תשרי מרחשון כסליו, והיה מונח מפורק טבת ושבט ואדר, והעמידהו באחד בניסן וכו', רבי חנינא אומר בא' באדר היה נגמרה מלאכת המשכן, למה שהמלאכה שנעשית בקיץ ביום אחד נעשית בחורף בשני ימים עכ"ל. - והנה לפי גירסא זו צריך לומר דמה שכתב היפ"ת "לאפוקי ממאן דאמר דב' חדשים נעשה" לאו דוקא, דכיון שנגמרה באחד באדר נמצא שלא היה אלא ה' חדשים. ואמנם בפירוש נחלת בנימין על התנחומא הגיה דצריך לומר "באדר" נגמרה מלאכת המשכן, והכוונה בכ"ג בו שהתחילו שבעת ימי המלוואים עד הקמתו בא' בניסן, ונתהוה הטעות מזה שכתב המעתיק הראשון "בא'", ובא רעהו וביארו בגליון "באדר", והובא אח"כ פנימה ויהי "בא' באדר" עכ"ל. - וכן היא באמת הגירסא בדפוסים הראשונים של התנחומא (קושטא ר"פ, ויניציאה ש"ה), והדבר מוכרח לכאורה, דהנה תיכף אח"כ איתא שם בתנחומא בזה הלשון, וכדברי רבי שמואל בר נחמני שאמר שנעשה המשכן בג' חדשים למה לא עמד מיד, אלא מפני שחשב הקב"ה לערב שמחת המשכן בשמחת היום שנולד בו יצחק אבינו וכו' עיי"ש, ואי נימא דאליבא דרבי חנינא נגמרה מלאכת המשכן בא' באדר, א"כ גם לדידה יקשה למה לא עמד מיד, אלא על כרחך שכוונתו על כ"ג אדר, [ולפלא דבתנחומא מהדורת באבער פרשה זו הביא המו"ל (באות מ"ט) לשון התנחומא הנ"ל, והעתיק "באחד באדר" ולא העיר על זה כלום], ולפי"ז מדויק שפיר דברי היפ"ת כאן שכתב ו' חדשים, ואף דלא הו' ו' חדשים שלימים, דהא לא התחילו במלאכת המשכן רק אחר יוהכ"פ, ונגמרה בכ"ג באדר, ונמצא שהם ה' חדשים ומחצה, אבל מכל מקום שייך לומר על זה ו' חדשים, וכמו שאמר רבי יוחנן כאן ששה חדשים היה עסוק במלאכת המשכן, אף דלא הוה ששה חדשים שלימים כיון דחסר י' ימים מתשרי, וכעין זה כתב במתנות כהונה כאן (ד"ה ששה חדשים) עיי"ש.

^{יב} דזה לשון התנחומא שם: וכדברי רבי שמואל בר נחמני שאמר שנעשה המשכן בג' חדשים למה לא עמד מיד, אלא מפני שחשב הקב"ה לערב שמחת המשכן בשמחת היום שנולד בו יצחק אבינו וכו', והיו ליצני הדור מרננים ומהרהרין ואומרים להם נגמרה מלאכת המשכן ואינו עומד מיד, ולא היו יודעים מחשבתו ועצתו של הקב"ה וכו'. - ולהעיר דגם מלשון מדרשינו מוכח כן, דהרי קאמר שהיו מליצין אחריו ואומרים "הרי נעשה", ועל כרחך דכוונתם לומר הרי נעשה ואינו עומד מיד, דאם לא כן מאי "הרי נעשה" דקאמרי, אלא דבתנחומא מפורש הדבר טפי.

^{יג} והמדרש כאן דנקט יצחק היינו משום דרצה למינקט מילתא דפסיקא, דלכולי עלמא נולד יצחק בניסן, ואין הכי נמי דאליבא דרבי יהושע יש לומר שנתכוון הקב"ה לכל האבות. - ומיהו מדברי היפ"ת בסמוך נתבאר דבמכוון נקט המדרש יצחק דוקא.

^{יד} וכדאיתא בתנחומא כאן סימן י"א.

(סימן) [ספר] א' פרק נ"ג (סימן י"א [ז'])¹⁰ קרי לעולם יום לידתו יום שמחה לעולם. [אך קשה] דהכא קאמר לערב שמחה בשמחה, ולעיל ספר א' פרשה ע' (סימן י"ח [נ"ט]) קאמר דאין מערבין שמחה בשמחה.¹¹ ויש לומר דשמחה דאיתא בה הנאת הגוף במאכל ומשתה אין מערבין זו בזו, שאחר שישבו במשתה משום אחת אינו נהנה מאחרת, אבל שמחה דמצוה שאיפשר לשתייה יחד, שאין קצבה לשמחה, מוטב לערב זו בזו כדי שתגדל כח זו בזו כדרך הדברים המצורפים, ועוד דמגלגלים זכות ליום זכאי (תענית דף כט.). ויתכן ששמחת יום לידת יצחק היה להיותו עולה תמימה ועל ידו מתכפרים ישראל, כמו שאמרו (ב"ר פרשה צ"ד סימן ה'; ויק"ר פרשה ל"ט סימן ה'; ועוד) רואה אני כאילו אפרו צבור על גבי המזבח, ולהיות יום הקמת המשכן ראשון לעבודה כדלעיל ספר א' סוף פרשה ג' (סימן י"ב [ט]), שייכי אהדדי, ולהכי עריב שמחה זו בזו :

ת דבר אחר ויביאו את המשכן, הדא הוא דכתיב (משלי ל"א כ"ה) עוז והדר לבושה ותשחק ליום אחרון, מהו ליום אחרון, שכל מתן שכון של צדיקים מתוקן להם לעולם הבא, הוי ותשחק ליום אחרון. מעשה ברבי אבהו שהיה מסתלק מן העולם וראה כל הטוב שמתוקן לו לעולם הבא, התחיל שמח ואמר כל אלן דאבהו, (ישעיה מ"ט ד') ואני אמרתי לריק יגעתי לתוהו והבל כחי כליתי אכן משפטי את ה' ופעולתי את אלהי, הוי ותשחק ליום אחרון. דבר אחר אימתי התורה משחקת למי שהוא עמל בה, ליום אחרון, הוי ותשחק ליום אחרון. זבדי בן לוי ורבי יוסי בן פטרוס ורבי יהושע בן לוי קראו כל אחד ואחד מהן בשעת סילוקן מן העולם, אחד מהן קרא (תהלים ל"ב ו') על זאת יתפלל כל חסיד אליך לעת מצוא רק לשטף מים רבים אליו לא יגיעו, והאחד קרא (שם ל"א כ') מה רב טובך אשר צפנת ליראך פעלת לחוסים כך נגד בני אדם, והאחד קרא (שם ל"ג כ"א) כי בו ישמח לבנו, הוי בשעת סילוקן של צדיקים הקב"ה מראה להם מתן שכון ומשמחן. אמר בן עזאי (שם קט"ז ט"ו) יקר בעיני ה' המותה לחסידיו, אימתי הקב"ה מודיע לצדיקים היקר שמתוקן להם סמוך למיתתן שנאמר המותה לחסידיו, אותה שעה הם רואין ושוחקים, לפיכך ותשחק ליום אחרון. מעשה בתלמיד אחד של רבי שמעון בן יוחאי שיצא חוצה לארץ ובא עשיר, והיו התלמידים רואין אותו ומקנאין בו, והיו מבקשים הן לצאת לחוצה לארץ, וידע רבי שמעון והוציאן לבקעה אחת של פגי מדון ונתפלל ואמר בקעה בקעה מלאי דינרי זהב, התחילה מושכת דינרי זהב לפניו, אמר להם אם זהב אתם מבקשים הרי זהב טלו לכם, אלא היו יודעין כל מי שהוא נוטל עכשיו חלקו של עולם הבא הוא נוטל, שאין מתן שכר התורה אלא לעולם הבא, הוי ותשחק ליום אחרון. מעשה ברבי שמעון בן חלפתא שבא ערב שבת ולא היה לו מאן להתפרנס, יצא לו חוץ מן העיר והתפלל לפני האלהים וניתן לו אבן טובה מן השמים, נתנה לשולחני ופרנס אותה שבת, אמרה אשתו מהיכן אלו, אמר לה ממה שפרנס הקב"ה, אמרה אם אין אתה אומר לי מהיכן הן איני טועמת כלום, התחיל מספר לה, אמר לה כך נתפללתי לפני האלהים וניתן לי מן השמים, אמרה לו איני טועמת כלום עד שתאמר לי שתחזירה מוצאי שבת, אמר לה למה, אמרה לו אתה רוצה שיהא שולחנך חסר ושולחן חבירך מלא, והלך רבי שמעון והודיע מעשה לרבי, אמר לו לך אמור לה אם שולחנך חסר אני אמלאנו משלי, הלך ואמר לה, אמרה לו לך עמי למי שלמדך תורה, אמר הלו רבי וכי רואה אדם לחבירו לעולם הבא, לא כל צדיק וצדיק הוה ליה עולם בעצמו שנאמר (קהלת י"ב ה')

¹⁰ זה לשון המדרש שם על הפסוק (בראשית כ"א ג') ויקרא אברהם את שם בנו יצחק, יצא חוק לעולם, ניתן דורייה לעולם, ופירש שם ביפ"ת (ד"ה יצא חוק לעולם) והיינו שניתן דורייה לעולם, כלומר דורון, דגילה אחר גילה בזמן שהצדיק נולד כדלקמן פרשה ס"ג (סימן א') שעל ידו יזכה כל הדור. אי נמי שעל ידי לידתו נפקדו כמה עקרות וכו' כדאיתא בסמוך (פרשה נ"ג סימן י"ב), ופירוש חוק כמו חק לכהנים שהוא ענין מתנה, עכ"ל. - ויש להעיר קצת, דהרי הא דאמרין דיש גילה אחר גילה בזמן שהצדיק נולד שייך נמי גבי אברהם ויעקב, וא"כ מאי שנא יום לידת יצחק שנשאר יום שמחה לעולם, ועוד דהרי ענין הגילה בזמן שהצדיק נולד היינו לפי שמגין על הדור כמו שכתב היפ"ת שם שעל ידו יזכה כל הדור, [ובפרשה ס"ג שם (ד"ה בזמן שהצדיק נולד) ביאר עוד יותר עיי"ש], והרי זה לא שייך רק לדורו, ושוב למה ישאר יום לידתו יום שמחה לעולם, וכן מה שכתב היפ"ת דענין הדורייה היא לפי שבלידתו נפקדו הרבה עקרות, גם זה לא היה רק באותו דור, ושוב למה ישאר זה יום שמחה לדורות ודו"ק.

¹¹ בפשטות יש לומר משום דהכא לא הוה תרומתו ביום אחד ממש, וכמו שכתב היפ"ת בסמוך דהקמת המשכן היתה בראש חודש ניסן, ולידת יצחק בפסח היתה, אלא דכיון דהכל בחודש אחד הוה כי הדדי נינהו, ומיהו עכ"פ אין בזה משום אין מערבין שמחה בשמחה, דסוף סוף לא הוה ביום אחד, ונהי דבתנחומא נקט הלשון "הריני מערב שמחתכם שמחה בשמחה", אבל מכל מקום אינו סותר להא דקיי"ל אין מערבין שמחה בשמחה כיון דלא הוה ביום אחד ממש ודו"ק.

כי הולך האדם אל בית עולמו וסבבו בשוק הסופדים, עולמים אין כתיב אלא עולמו, כיון ששמע כן הלך והחזיר. רבותינו אמרו הנס האחרון היה קשה מהראשון, כיון שפשט ידו להחזירו מיד ירד המלאך ונטלה הימנו, למה שאין מתן שכרה של תורה אלא לעולם הבא ליום אחרון, הוי ותשחק ליום אחרון:

ג. **הה"ד עוז והדר לבושה.** גם טעם אגדה זו לתרוצי בטעם הבאת המשכן אל משה לפי שהיו תחילה מליצין אחריו ולבסוף אמר להם לבא להקימו, והיו טוענים כדלעיל וכדמסיים הכא (בסימן ד'), ומייתי סמך מותשחק ליום אחרון כדדריש בסמוך שאז התחיל משה שוחק עליהם כדמסיים הכא, ומכיון דמייתי קרא מפרש תחילה ותשחק ליום אחרון [בענינים אחרים] כדרך המדרש:

מתוקן להם. הלשון כאן קצרה, שעיקר הכוונה בזה שה' מראה לצדיקים מתן שכרן בשעת מיתתן, וכדאמר לעיל ספר א' פרשה ס"ב (סימן ג' [ב']) וכדמסיים הכא, ולהכי מייתי עובדא דרבי אבהו וזבדי בן לוי, והזכיר שמתן שכרן מתוקן להם דהא בהא שייכא, שלהיותו מתוקן יוכל להראות לו ביום המות כדפירשתי לעיל ספר א' פרשה ס"ב (סימן ג' [ד"ה כל מתן שכרן של צדיקים מתוקן להם]):^י

מעשה ברבי אבהו. פירשתי לעיל [ספר א' פרשה] ס"ב (שם ד"ה אלן דאבהו ואני אמרתי לריק יגעתי),^י וגם כוונת זבדי בן לוי וחבריו פירשתי שם (סימן ד' ד"ה אמרין אלן קרייה):^ט

דבר אחר אימתי התורה משחקת. כלומר שעומדת לו ומשחקת לפניו, והיינו לומר ששכרה שמור לעולם הבא ואינו נאכל בעולם הזה, וכעובדא דרבי שמעון בן יוחאי דבסמוך, וכדמסיים בה שאין מתן שכרה של תורה אלא לעולם הבא. והאי "דבר אחר" נכתב הכא בטעות, ובתר מילתא דזבדי בן לוי וחבריו גרסינן ליה, דהא ענין זבדי בן לוי וחבריו לא שייך אלא לפי מה שפירש לעיל ותשחק ליום אחרון על הוראת מתן השכר ביום המות, ולא שייך לפירוש דהכא אלא עובדא דרבי שמעון בן יוחאי:

אימתי התורה. קשה אמאי מזכיר הכא תורה ומי שעמל בה, מה שאין כן בדרשא קמייתא, וליכא למימר דהכא לא מיירי אלא בשכר תלמוד תורה, דשכר מצותיה נמי שמורים לעולם הבא, כמו שאמרו ז"ל (עבודה זרה דף ג.) היום לעשותם (דברים ז' י"א) ולמחר לקבל שכרם, ואמרו (קידושין דף

^י זה לשון היפ"ת שם: איכא למידק כי לפי כוונת האגדה שהיא לומר מה שה' מראה לצדיקים מתן שכרן ביום מותם, לא היה לו לומר אלא ה' מראה להם מתן שכרן וכו', ומה צורך להזכיר כאן שכל מתן שכרן מתוקן להם לעתיד. ויראה דאע"ג דקמפרש ותשחק ליום אחרון בראיית מתן שכרן ביום המיתה, מכל מקום אין מקרא יוצא מידי פשוטו דמיירי על מתן שכרן בעולם הבא ממש שהוא הנקרא יום אחרון, וכדאמר לעיל [בבראשית רבה] פרשה נ"ט (סימן ב') ותשחק ליום אחרון, אימתי היא שוחקת מתן שכרן לעתיד לבא, אלא דמכל מקום מדכתיב ליום אחרון ולא קאמר באחרית הימים, דריש ליה נמי ביום המיתה שרואה מתן שכרן, ולהכי קאמר הכא תרתי, מתוקן לעתיד ומראה בעולם הזה. אך לקמן שמות רבה פרשה נ"ב אי אפשר לומר כן, דקאמר מהו ליום אחרון, שכל מתן שכרן של צדיקים מתוקן להם לעולם הבא, והדר קאמר דבר אחר אימתי התורה משחקת למי שהוא עמל בה ליום אחרון, ואי באומרו מתוקן וכו' רצה לומר ששכרן שמור לעולם הבא, מאי "דבר אחר" דקאמר, היינו הא. ולכן נראה דמתוקן להם דקאמר שייך למה שאמר שמראה להם שכרן ביום המיתה, וזה שרצה לומר כי לא תהיה הצלחת השלמים בעולם הבא מושגת מעט מעט כמו שיזכה המוצלח בעולם הזה יום אחר יום, אלא הכל מתוקן שמיד במותן שלחנו מוכן, ולכן יראהו לו ביום מותו, שאילו לא היה מתוקן כבר לא היה אפשר לו לראותו ביום המות, עכ"ל.

^י זה לשון היפ"ת שם: הכל תמהים איך חשב לריק יגיעו, דבשלמא אילו חשב שלא יגע כראוי או שחטא ניחא, אבל שיחשוב לריק יגיעו איך יתכן, כי אין ה' מקפח שכר כל בריה (בבא קמא דף לח: ועוד). ומכאן נדחה מה שפירשו קצת שהיה מפחד אם הוציא מזמנו לבטלה, דאם כן היה לו לומר שמא לא יגיעתי, אבל לריק יגיעתי לא מיתוקם. ויש מפרשים שחשב שמא יגרום החטא, ואף על פי שלא יהיה לו עונש, לפחות אוקי בהדי הא ויצאו הזכויות חלף העבירות, ולא חי ולא נידון, וזהו שאמר לריק יגיעתי, כלומר כל מה שייגעתי בענין הזכויות הוא לתשלומי הריק והעבירות, על דרך שאמרו בפרק שתי הלחם (מנחות דף ק.) גבי ואף הסייתך מפי צר (איוב ל"ז ט"ז), שמא תאמר זהו שכרה של תורה שמצלת מגיהנם אבל שכר אחר אין לה, וזה ודאי לריק יגע. ויש שהשיב שחשב שאין שכר רק לנפש, וכשראה נהרי אפרסמון שהוא דבר גשמי, ראה שזו בשורה שגם הגוף יהיה לו שכר, ועל כן תמה ואמר שעד עתה חשב שהגוף לריק יגיעו, וגם זה הבל. והנראה לי בזה שעל דרך ההשאלה תפס לשון הכתוב, ועיקר כוונתו שיהיה שכרו מעט מזער עד שיחשב לתהו והבל לגבי השכר הגדול אשר ראה. אי נמי שחש שמא לקוצר זכותו יהיה אוכל שכרו בעולם הזה, ונמצא מכלה כחו לתהו וריק, כי העולם הזה הבל וריק. אי נמי לפי שהיה עובד מאהבה שלא על מנת לקבל פרס, אמר כאילו היה בדעתו שאין לו תקות שכר).

^ט עיי"ש שפירש כוונתם בג' פנים, ומפני האריכות לא העתקנו דבריו כאן.

לט: שכר מצות בהאי עלמא ליכא. ויש לומר דמשום דלפירוש קמא לא קאי "ותשחק" אתורה, שהרי אין עיקר מה שמשמחת התורה לאדם ביום המיתה שמראים לו שכרו, שעיקר השמחה אחר המות שזוכה בו, וצריך לומר דקאי^כ בצדיקים שיכנה אותם הכתוב באשת חיל, ולפי ששמחתם בעודם בגוף ונפש אינו אלא ביום ההוא, כי אחר המות השמחה תערב לנפש לבדה, להכי אתי שפיר דקאמר ליום אחרון, ולפירוש זה קצת קשה דפרשת אשת חיל בתורה משמע, להכי קאמר השתא דלפירוש זו אתי שפיר דמיירי בתורה שהיא משמחת לאדם לעולם הבא:

אלא לעולם הבא. תימה דהא איכא מצות שאדם אוכל פירותיהן בעולם הזה, ותלמוד תורה כנגד כולן (פאה פ"א מ"א), וכמה צדיקים מצינו זוכים לב' שולחנות, כגון רבי (בבא מציעא דף פה.), וכדאמרינן בפרק בתרא דהוריות (דף י:),^{כא} ואע"ג דבפרק קמא דברכות (דף ה:) איתא אין אדם זוכה לב' שולחנות, כבר כתבו התוספות (שם ד"ה ה"ג) דלא כל אדם גרסינן. ויש לומר דאין נחשב מהפירות אלא כשיהנה דרך מנהגו של עולם, אבל כשצריך להיות דרך נס כי הכא וכעובדא דבסמוך, (כינו) [ינכו] לו מהקרון, וכדאמר (בפ"ק) [בפרקא] דחסידי (תענית דף כ:) שאם עושין לו נס מנכין מזכויותיו. והביא רבי שמעון בן יוחאי ענין זה לדמיון ליציאת חוץ לארץ שיחטא היוצא לחוץ לארץ וכשיעשיר נמצא אוכל שכרו בעולם הזה, לומר שאם רצונם לאכול שכרן בעולם הזה הרי בידם ליקח דינרי זהב מבקעה זו, וכמו שאין ראוי ליקחם מפני שאוכלים חלקם של עולם הבא, כמו כן אין להם לצאת לחוץ לארץ:

נתנה לשלחני. במשכנתא ונתן לו כדי פרנסת אותה שבת, ומוצאי שבת טרח והביא מעות^{כב} ופדאה להחזירה:

ושלחן חביריך מלא. קשה מה איכפת לה(ו)^{כג} מהיות שלחן חביריו מלא, ההיטב חרה לה(ם) (עפ"י יונה ד' ד'), לא היה לה(ם) לחוש אלא למה ששלחנו חסר, ואין לומר שרצונה לומר שאפילו לא יחוש לחסרוננו יש לו לחוש לכלימתו שיראה ששלחנם מלא לעתיד ושלו חסר, דהא היא סוברת שאין אדם רואה לחבירו לעולם הבא. ועוד קשה זה שאמר ליה רבי אני אמלאנו משלי, שהרי אין הזכיות מהדברים הנתפסים שיוכל בעליהן ליתנם לאחר, אלא צדקת הצדיק עליו תהיה (עפ"י יחזקאל י"ח כ'), וכמו שאמר רבינו האי שאין ממש במוכרי זכויותיהן, והביאו (הר"י) [מהר"מ] אלאשקר בתשובה סימן ק"א, ונראה דהוא הדין לעולם הבא שלא יוכל [איש] להעביר (איש)^{כד}

^כ מלת "ותשחק".

^{כא} זה לשון הגמרא שם: אטו צדיקי אי אכלי תרי עלמי מי סני להו.

^{כב} היינו ממה שלוח מאחרים, דהא איהו לא הוה ליה מעות כלל, וכדקאמר שלא היה לו מאן להתפרנס. ויתכן דרבי עצמו הוא שנתן לו המעות (בגדר צדקה או מתנה, או בגדר הלואה), דרבי עשיר הוה וכו"ל. - ולהעיר דעובדא זו הובא ג"כ ברות רבה (פרשה ג' סימן ד') אלא דשם הובא בנוסחא אחרת, והיינו דהמעשה היה בערב פסח או בערב יוה"כ פ, ויצא רבי שמעון בן חלפתא והתפלל לה' בבקעה של טבריה שיתן לו מעות להוצאה, וראה יד אחת שהושיט לו מרגלית, הלך והביאה לרבי, אמר לו זאת מאין היתה לך, זה דבר חשוב ראוי למשנה למלך, אלא קח לך ג' דינרין ולך ועשה כבוד היום, ואח"כ אנו מעבירין קול למוכרה, ומה שיצא ערכה תקח, ולקח רבי שמעון חלפתא הג' דינרין ולקח קנינים לצרכו ונכנס לביתו, אמרה לו אשתו שמעון התחלת לגנוב, כל מלאכתך אינה אלא ק' מנה, ואלה הקנינים מה הן, מיד סיפר לה המעשה, אמרה מה אתה רוצה שתהא חופתך חסרה משל חבירך מרגלית אחת לעוה"ב, אמר לה מה נעשה, אמרה לו לך החזר מה שקנית לבעליהן, והדינרין לבעליהן, והמרגלית לבעלה, כששמע רבי שהיה מצטער שלח והביאה, אמר לה כל זה הצער ציערת לצדיק הזה להצריכו להחזיר הדברים, אמרה לו מה אתה רוצה שתהיה חופתך מלאה וחופתו חסרה וכו', והודה לה רבי, כיון ששמע כן הלך והחזירה וכו' (מתורגם ללשון הקודש עפ"י יפה ענף שם ד"ה גבי מרי עבידת). - והנה לפי נוסחת מדרשינו לא החזיר רבי שמעון בן חלפתא מה שקנה לפרנסת אותו שבת, אלא שמתחילה אמרה אשתו שאינה טועמת כלום עד שיבטיח לה שיחזיר המרגלית במוצאי שבת, אבל לא ביקשה ממנו להחזיר מה שקנה לאותו שבת, [ובילקוט על משלי (רמז תתקס"ד) מפורש שהיה יושב ואוכל בליל שבת, אמרה לו אשתו מהיכן אלו וכו', אמרה לו איני טועמת כלום עד שתאמר לי שאתה מחזירה במוצאי שבת וכו', כיון שיצא השבת הלך והחזירה עיי"ש], ובכן צריך לומר דבמוצאי שבת טרח והביא מעות לפדות המרגלית.

^{כג} תוקן עפ"י יפה ענף ברות רבה שם ד"ה מה את בעי דיהא גנונך מלא - וכן ב' התיקונים דבסמוך.

^{כד} תוקן עפ"י יפה ענף שם.

מזכותו לזולתו, והרי^{כה} אמרו בפרק חלק (סנהדרין דף קד.) ואין מידי מציל (דברים ל"ב ל"ט), אין אברהם מציל את ישמעאל. ועוד קשה שאם הוא ימלאנו משלו נמצא שיחסר שלחנו, ולא יתכן שיחוב לעצמו כדי לזכות לאחרים, ואם רצה לומר שלהיות לו הרבה אף שיתן משלחנו לרבי שמעון לא יחסר כל, א"כ מנא ליה שיחסר לרבי שמעון, שמא אף שיזכה באבן זו זכותו כל כך גדולה שלא תחסר לו לעולם הבא, אלא נראה דפסיקא מילתא דכל שזוכה בעולם הזה בענין זה נוטל משכרו של עולם הבא כדלעיל, וא"כ יחסר לרבי אם יתן לו כדי להשלים.

ויראה שמפני שהשכר העתיד רוחני, ויראה לכאורה שלא יורגש בו בין פחות ליתר כמו עניני העולם הזה שהם בעלי כמות שיראה חסרון בזה מזה, אבל בשכר הרוחני יראה שאחר שכל הצדיקים זוכים בו ודבקים בהם, במה יבחן היות חסרון לזה מפני שנהנה בעולם הזה, והאמת שההפרש ביניהם בענין מדריגתם בהשגתם, כי כל אחד משיג כפי מדריגתו, וכמו שיתחלפו השכלים הנבדלים במדריגת השגתם כנודע, ולפי שלא ירגיש הצדיק הזה בחסרון מדריגתו אלא בבחינת מדריגת חבריו ששיג שמדריגתו גבוהה ממנו, והוא מה שאמרו בפרק הספינה (בבא בתרא דף עה.) שכל צדיק וצדיק נכוה מחופתו של חברו, לכן אמרה כאן ושלחן חבירך מלא. ויש לפרש שלזה רמזו במה שאמרו (בפ"ק) [בפרקא] דחסידי (תענית דף כה.) בעובדא דרבי חנינא בן דוסא [ד]חזי בחלמיה דכולהו צדיקי אכלי אפתורא דתלת כרעי ואיהו דתרתיה כרעי, אמר לה^{כז} ניחא לך דכולהו צדיקי אכלו אפתורא דג' כרעי ואנן אכלין אפתורא דשקיל חד מינייהו, שהכוונה בג' כרעי היות תענוג שכר הרוחני מתחלף אל הגשמי בג' דברים, האחד במהות[ו], כי הגשמי מאוס ונתעב ונאלח, כענין המאכל והמשתה וזולתם, והרוחני דבר חשוב וקדוש יאמר לו. והב' בקיומו, שהגשמי זמני ועובר מן העולם, והרוחני קיים ונצחי. והג' בעינוגו, שהגשמי לא יספיק לשמח לב בעליו, אלא אדרבה מוסיף בתאוה ובדאגה, כענין מרבה נכסים מרבה דאגה (אבות פרק ב' מ"ז), ואוהב כסף לא ישבע כסף (קהלת ה' ט'), והשכר הרוחני משמח בעליו, שהנפש תתענג במושכליה, ועל כן אם רבי חנינא בן דוסא יאכל משכרו בעולם הזה ותהיה מדריגתו חסרה בעולם הבא לגבי חבריו, נמצא חסר הענין (הא') [הג'] שהיא השמחה בהשיגו חסרונו ממדריגת חבריו. ותשובת רבי שהוא ימלאנו משלו, היינו שאף שרבי שמעון היה ראוי שתקטן מדריגתו מפני שאכל משכרו בחייו, מכל מקום מאחר שהוא תלמידו של רבי תהיה מחיצתו אצלו בעולם הבא, שכמו שהיה עוסק בתורה אצלו בעולם הזה, כן יהיה אצלו בעולם הבא, וכדרך שאמר[ו] בפרק הנושא (כתובות דף קג.) שאמר רבי קודם פטירתו יוסף חפני ושמעון אפרתי הם שמשוני בחיי והם ישמשוני במותי, והיינו בעולם הבא כדאיתא התם,^{כז} ומאחר שרבי יהיה במדריגתו בעולם הבא, כן יהיה אצלו רבי שמעון כפי הראוי בערכו לגבי רבי, ולא יחסר מכבודו, ולכן השיבה האשה שאינם רואים זה את זה לשיזכה למדריגה גדולה מהצד הנזכר:

אם שלחנך חסר. הא דנקט לשון ספק, איפשר דדעת רבי דבכהאי גוונא דדחיקא ליה שעתא טובא, אף שיעשו לו נס לא ינכו משכרו לעולם הבא:

וכי אדם רואה. תימה דבכמה דוכתי משמע דרואין זה את זה, דבפרק הספינה (בבא בתרא דף עה.) אמר שכל צדיק וצדיק נכוה מחופתו של חברו, ובפרק הגולין (מכות דף יא:) אמר דלא הוו מעייליה ליהודה למתיבתא דרקיעא, משמע כי כל הצדיקים יחדיו במתיבתא דרקיעא, והכי משמע בפרק הפועלים (בבא מציעא דף פו.) בעובדא דרבה בר נחמני,^{כח} (בספרי) [ובפרקי רבי אליעזר (פרק ל"ד)]^{כט}

^{כה} אולי צריך לומר "והכי".

^{כז} לאשתו.

^{כז} זה לשון הגמרא שם: סבור מינה בהדין עלמא הוא דקאמר, כיון דחזו דקדים ערסייהו לערסיה (פירש"י הם נקברו תחילה) אמרי שמע מינה לההוא עלמא הוא דקאמר.

^{כח} דאיתא שם דהוה קא מיפלגי במתיבתא דרקיעא גבי ספק אם בהרת קדמה לשער לבן, דהקב"ה אמר טהור וכולהו מתיבתא דרקיעא אמרי טמא, ואמרי מאן נוכח, נוכח רבה בר נחמני וכו' עיי"ש. - ואין לומר דמתיבתא דרקיעא הם

גבי [ואתה] תבא אל אבותיך בשלום (בראשית ט"ו ט"ו) קאמר שכל הנפשות נאספות איש אל עמו ואל אבותיו, ובשחר טוב (מזמור י"א) גבי ישר יחזו פנימו (תהלים י"א ז') אמרו [אלו] ז' כתות של צדיקים, וכל כת יש לו מדור בפני עצמו, משמע שכל בני הכת האחד מיהת עומדים יחדיו, והכי איתא באגרת ששלח רבי יהושע בן לוי מגן עדן שבכל בית ובית כת פלוני, והביאה הרמב"ן בשער הגמול (אות קכ"א),^ל ובפרק מי שמתו (ברכות דף יח:). אמרו שאמר ה' למשה שילך ויאמר לאבות שקיים ה' שבועתו, נראה שמשא יראה אותם בעולם הבא, וממה שכל אחד יש לו עולם לעצמו אין קושיא, שאין העולמות ההם אלא רוחניים, והרוחני לא יתפוס מקום ולא ימנע הראיה מזה לזה. וקרוב לומר דראיה דקאמר הכא היינו ענין השגחה להשפיע, כמו (איכה ג' ג') עד ישקיף וירא ה', אולי יראה ה' בעניי (שמואל ב' ט"ז י"ב),^{לא} והכוונה לה^{לב} שאין אדם יכול להשגיח ולהטיב לחבירו בעולם הבא מאחר שכל אחד יש לו עולם לעצמו, (שה"פ) [שהכוונה בזה] שכל אחד שכרו אתו כפי פעולתו, ולא יוכל לזכות אחד בשביל חבירו, שא"כ נמצא שנים בעולם אחד, ולכן לא יזכה רבי שמעון למדריגת רבי מפני שישמשנו במותו, כי לעולם לא ישוה אליו במדריגה:

עולם בעצמו. ואם תאמר והא אמר בפרק חלק (סנהדרין דף ק.) ובמס' עוקצים (פרק ג' מ"ב) עתיד הקב"ה להנחיל לכל צדיק ש"י עולמות. ויש לומר דהכא קרי לכולהו עולם אחד דהיינו ענין שכרו, דלא נחית הכא אלא לומר שכל אחד שכרו בפני עצמו.^{לב} אי נמי הכא מיירי מיד כשמת שנכנס לעולם אחד, ואח"כ מנחיל לו ה' שאר עולמות. ולפי מה שאמר הרב (הרמב"ם בפירוש המשניות לעוקצים שם) והביאו בעל עין יעקב (במס' עוקצים שם) שהכוונה בקיבוץ כל מעדני העולם בכפל ש"י, ניחא טפי:^{לד}

עולמים אין כתיב כאן. במדרש קהלת (פרשה י"ב בפסוק וזכור את בוראך, סימן א') דייק מדלא קאמר אל בית "העולם",^{לד} ולפי (גרסיי) [גירסא] דידן צריך לומר דעולמים דקאמר היינו לשון נצחיות, כמו (ישעיה מ"ה י"ז) תשועת עולמים, העולמים יזנח ה' (תהלים ע"ז ח'), ורצה לומר שאם פירוש "אל

מלאכים, דאיך שייך שיחלקו המלאכים עם הקב"ה בדיני התורה, והא לא ניתנה תורה למלאכים, ועל כרחך הם צדיקים שעסקו בתורה בעולם הזה, ואחר מיתתם הם במתיבתא דרקיעא ועוסקים שם בתורה.

^ט תוקן עפ"י יפ"ת בויקרא רבה פרשה י"ח סימן א' (ד"ה עולם בפני עצמו), ויפה ענף על קהלת רבה פרשה י"ב בפסוק וזכור את בוראך סימן א' (ד"ה ה"ג אלא אל בית עולמו וכו').

^ל ועיין עוד שם בשער הגמול (אות קכ"ג) שהביא מה דאיתא במס' כתובות (דף עז:): שאמר רבי יהושע בן לוי למלאך המות אחוי לי דוכתאי [בגן עדן], אמר ליה לחיי, אחוי ליה דוכתיה, שוור ונפל לגן עדן וכו', אשכחיה לרבי שמעון בן יוחאי וכו' עיי"ש, הרי משמע דהצדיקים רואין זה את זה בגן עדן.

^{לא} בקרא שם כתיב "בעוני" והקרי "בעיני", ועיי"ש ברש"י שפי' אולי יראה ה' בעיני, דמעת עיני, והרד"ק פי' בעיני כמו בעיני שאני בו וכו', והכתיב הוא "בעוני" כלומר בעיני עכ"ל, והרלב"ג פי' דרצה לומר אולי ישגיח ה' בעבור עיני, והרצון בזה בעבור מה שעייני רואה מהבזויים האלו ואני סובלם לכבוד השי"ת עכ"ל.

^{לב} היינו לאשתו של רבי שמעון בן חלפתא.

^{לג} ולפי"ז יובן ביותר מה שפי' היפ"ת בדיבור הקודם דמה שאמרה וכי רואה אדם לחבירו לעוה"ב וכו' כוונתה לומר שאין אדם יכול להשגיח ולהטיב לחבירו בעוה"ב מאחר שכל אחד יש לו עולם לעצמו, וכדמוכח מהא דכתיב כי הולך האדם אל בית "עולמו", והכוונה בזה שכל אחד שכרו אתו כפי פעולתו, וא"כ לא יוכל אחד לזכות בשביל חבירו דא"כ נמצא שנים בעולם אחד עכ"ד, ולפי המבואר כאן יש להוסיף דבהכרח צריך לפרש כן, דאם לא כן יקשה למה קאמר לבית "עולמו" דמשמע רק עולם אחד, והא עתיד הקב"ה להנחיל לכל צדיק וצדיק ש"י עולמות, ועל כרחך צריך לומר דהכא קרי לכולהו עולם אחד, והיינו משום דלא נחית אלא לומר שכל אחד שכרו בפני עצמו, וא"כ על כרחך שלא יוכל אחד לזכות בשביל חבירו, והבן.

^{לד} דלפי"ז אין הכוונה שינחל כל צדיק ש"י עולמות ממש, אלא הכוונה שהתענוג שיגיע לכל צדיק בעולם הבא יהיה ש"י פעמים כנגד כל תענוגי ומעדני העולם הזה. - וזה לשון הרמב"ם שם: וענין אומרו שלש מאות ועשרה עולמות, כאילו קובצו מעדני העולם הזה בכללם לפי חילוק מיני מעדניהם, ואח"כ נכפל אותו המקובץ שלש מאות ועשר פעמים, יהיה מה שיגיע לכל אחד מן הצדיקים ממעדני העולם הבא כמו זה, עכ"ל.

^{לה} זה לשון המדרש שם: אל בית העולם אין כתיב כאן, אלא בית עולמו, אמר ריש לקיש למלך שנכנס למדינה ועמו דוכסין ואפרכין ואיסטטוטלאטין, אעפ"י שכולם נכנסין בפילאנזון אחת, כל אחד ואחד הולך ושורה לפי כבודו, כך אעפ"י שכולם טועמים טעם מיתה, כל אחד ואחד יש לו עולם בפני עצמו. וכן איתא בויקרא רבה (פרשה י"ח סימן א') בית העולם לא נאמר אלא בית עולמו, מלמד שכל צדיק וצדיק יש לו עולם בפני עצמו, משל למלך שנכנס למדינה וכו'.

בית עולמו" לפי שיעמוד שם לעולם, היה לו לומר "עולמים" והוא הדין "לעולם", שהכוונה שלא יאמר "עולמו", שלא יצדק לומר עולמו בכינוי על ענין נצחיות:

קשה מהראשון. דגמירי מן שמיא מיהב יהבי משקל לא שקלי כדאיתא בפרקא דחסידי (תענית דף כה.). וקשה לי מה צורך אל הנס הזה, היה להם¹⁷ להטיל[ו] לים או לחלקו לעניים כדי שלא ליהנות ממנו. ויש לומר דא"כ לא הוה מהני להו ליה, שאחר שקבלו משכרם הרי הפסידו מקצת זכותם,¹⁸ ואף ששוב לא יהנה ממנו, מאי הוי, דהוה ליה כנפרע מבעל חוב שאף שאח"כ יזרקנו לים הרי הוא באחריותו ולא יחזור החוב למקומו,¹⁹ ולזה נעשה נס לחזור לקבלו, להורות שנחשב לו כאילו לא קבלו מתחילה,²⁰ וזהו שאמר דמן שמיא יהבי ולא שקלי, שדרך לתת פרעון לשכר מלמעלה, אבל לא לקבל מלמטה להתחייב עוד עליו:

למה שאין מתן שכרה. אעיקרא קאי, דהיינו שאין ליהנות בעולם הזה מהשכר:

דבר אחר עוז והדר לבושה, זה משה שנאמר (לעיל ל"ד כ"ט) ומשה לא ידע כי קרן עור פניו, ותשחק ליום אחרון, אלו ליצני ישראל שמליצין אחריו ואומרים אלו לאו אפשר שהשכינה שורה על ידיו של בן עמרם, לא עשה, אלא כיון שאמר לו האלהים להקים את המשכן התחיל שוחק עליהם שנאמר ותשחק ליום אחרון, אמר להם בואו שנקים את המשכן, התחילו טוענין ובאין אצלו שנאמר ויביאו את המשכן, כמה חכמים היו שם ובאו להם אצל משה ולא היו יכולין להקימו, אלא אמר שלמה (משלי ל"א כ"ט) רבות בנות עשו חיל ואת עלית על כולנה, שמשה היה מעולה מכולם, ואת עלית על כולנה, למה, שעשו את המשכן ולא היו יודעין ליישבו, מה עשה נטלו כל אחד ואחד מלאכתו ובאו להם אצל משה ואומרים הרי קרשים הרי

¹⁷ ביפה ענף על רות רבה שם (ד"ה הנס האחרון קשה מן הראשון) כתב "ה"מ", והיא ראשי תיבות "הוה מצי".

¹⁸ ביפה ענף שם כתב: "דא"כ לא הוה מהני ליה, שאחר שקבלו משכרו הרי הפסידו מקצת זכותו", ולשון זה יותר מדויק כמובן.

¹⁹ יש להעיר, דתינח אם היה זורקו לים, אבל אם יחלקו לעניים הרי בזה עצמו יתוסף לו זכות חדש, דהיינו זכות הצדקה שעושה בה, וא"כ שוב לא יחסר מזכיותיו לעולם הבא ודו"ק. [שוב ראיתי בספר זכירה לחיים כאן שהעיר בזה, וזה לשונו: מה שכתב היפ"ת לתרץ לקושייתו לחלק לעניים יע"ש לא הבנתי, דהרי זורע צדקה שכר אמת (משלי י"א י"ח), ושיעור שלקח היה שמור לעוה"ב, והכל אחד. ואולי לעשות על מנת לקבל פרס אינו מועיל, והנאת המשבח אותו בשביל שנותן צדקה, ומחזיק לו העני טיבותא, ינוכה משכרו עכ"ל. - והנה מה שכתב דאולי לעשות על מנת לקבל פרס אינו מועיל, אינו מובן, דנהי דכאן בהכרח תהיה נתינת הצדקה על מנת לקבל פרס, דהרי המכוון כאן הוא שיושלם בזה מה שהפסיד מזכיותיו לעוה"ב, אבל מכל מקום מהיכי תיתי לומר שלא יקבל שכר על גוף נתינת הצדקה, דשכר המצוה להיכן אזלא. ועוד דהרי קיי"ל (פסחים דף ח:) האומר סלע זו לצדקה בשביל שיחיה בני או שאהיה בן העוה"ב הרי זה צדיק גמור, ועיי"ש בתוס' (ד"ה שיזכה) ודו"ק. - ומה שכתב שינוכה משכרו מצד הנאת המשבח אותו ומצד שמחזיק לו העני טיבותא, ג"כ אינו מובן, דהרי בידו ליתן הצדקה בצנעא על ידי מתן בסתר, באופן שלא ישבחו אותו ולא יחזיק לו העני טיבותא ודו"ק].

ואגב, לפי דברי היפ"ת כאן יתורץ מה דקשה לכאורה אההיא עובדא דמייתי המדרש לעיל בתלמידי רבי שמעון בן יוחאי שנתמלא הבקעה דינרי זהב, ואמר להם רשב"י אם זהב אתם מבקשים הרי זהב טלו לכם, אלא היו יודעין כל מי שהוא נוטל עכשיו חלקו של עולם הבא הוא נוטל, ובשוחר טוב (מזמור צ"ב) מסיים כיון ששמעו כך משכו ידיהם, ולכאורה למה לא נזכר שם שנעשה נס וחזר הזהב למקומו. - אך לפי דברי היפ"ת כאן יובן שפיר, דשאני התם שמשכו ידיהם מהזהב ולא נטלו ממנו כלום, ונמצא שלא קנו הזהב כלל, וממילא לא שייך לומר שקבלו משכרם של עוה"ב, משא"כ כאן גבי רבי שמעון בן חלפתא הרי קיבל האבן טובה בידיו ונתנה לשלחני, וכיון שקנאו הרי נפרע בזה מקצת זכיותיו ונמצא שהפסיד משכרו לעוה"ב, ולכך הוצרך לעשות לו נס לחזור ולקבלו, וכמו שביאר היפ"ת כאן שזה להורות שנחשב לו כאילו לא קבלו מתחילה, משא"כ גבי תלמידי רשב"י לא היה צורך לזה כיון דמעיקרא לא קנו הזהב כלל. - ואפשר דמטעם זה עצמו הוציאן רשב"י לבקעה דייקא שהיא מקום הפקר, ולא התפלל שימשוך הזהב לכל אחד בביתו או בחצרו, והיינו משום דאילו נפל להם הזהב בתוך ביתם היו קונים אותו תיכף, כי חצירו של אדם קונה לו שלא מדעתו (בבא מציעא דף יא.), ולכך הוציאן בבקעה שהיא מקום הפקר, והיינו לפי שידע דלבסוף ימשכו ידיהם ולא ירצו ליטול הזהב. - ואפשר דהיינו דקאמר "וידע" רבי שמעון בן יוחאי והוציאן לבקעה וכו', אשר לפום ריהטא צריך ביאור מאי "וידע", ועיין במתנות כהונה שפירש וידע רבי שמעון ברוח הקודש עכ"ל, וכפי הנראה רצה לומר שידע ברוח הקודש שהתלמידים מבקשים לצאת לחוץ לארץ, או שידע ברוח הקודש שיועיל תפלתו ויתמלא הבקעה דינרי זהב, ולדרכינו יש לומר שידע דלבסוף לא ירצו התלמידים ליטול מהזהב, ולכך הוציאן לבקעה דייקא וכאמור.

²⁰ יש להעיר, דכיון שעצם הדבר שקיבלו ממנו את האבן בחזרה נחשב בגדר נס, וכדקאמר הנס האחרון היה קשה מהראשון, א"כ שוב היה ראוי שבשביל זה עצמו ינוכו לו מזכיותיו לעוה"ב אחר שנעשה לו נס זה ודו"ק.

בריחין, כיון שראה משה אותם מיד שרתה עליו רוח הקודש והקימו, ולא תאמר משה העמידו, אלא המשכן נעשו בו נסים ועמד מעצמו שנאמר (להלן מ' י"ז) הוקם המשכן, ואם תמה את על זה הרי שלמה כשבנה בית המקדש הוא נבנה מעצמו, אמר רב הונא בשם רבי יוסי הכל מסייעין אותו כשבנה את בית האלהים הבריות והרוחות, מניין שכתוב (מלכים א' ו' ז') והבית בהבנותו אבן שלמה מסע נבנה ומקבות והגרזן כל כלי ברזל לא נשמע בבית בהבנותו, מעצמו היה נבנה, לפיכך במעשה נסים נבנה, וכן כשהוקם המשכן במעשה נסים עמד, הוי ויביאו את המשכן:

ד. זה משה. הזכיר כאן פירוש רישא דקרא, מה שאין כן לעיל (בסימן ג'), משום דפשטיה דותשחק ליום אחרון היינו מה ששכר התורה באחרית הימים כדלעיל, והשתא בעי לפרש על שחוק משה רבינו ע"ה על ליצני הדור, להכי קאמר כיון דרישא דקרא יצדק במשה רבינו ע"ה, דפירוש עוז והדר לבושה שהתורה מלבשת בעליה בעוז והדר שהם מתהדרים ומפוארים בעולם, וענין זה צדק במשה רבינו ע"ה שנתהדר בקירון הפנים, להכי נחא לפרש סיפא נמי בענין הכבוד, וכוונת הכתוב בכלל תלמידי חכמים לומר שכבוד ינחלו, ואף שלפעמים הם נבזים ושפלים, לבסוף יכובדו, כאמרם ז"ל (נדרים דף סב.) סוף הכבוד לבוא, וענין זה צדק במשה רבינו ע"ה, שאף שתחילה היה ללעג בעיני הליצנים, לסוף נגלה כבודו ושחק עליהם:

איפשר שהשכינה שורה. טעם תמיהתם פירשתי לעיל סימן ב' (ד"ה איפשר שהשכינה):

התחיל שוחק עליהם. שיראה להם שתשרה שכינתו בהקמתו ויבושו מליצנותם. אי נמי לעג עליהם במה שאמר להם שיקימו המשכן כאילו בידם כח להקימו, ושוב יראו שאין לאל ידם ויוקם על ידי משה רבינו ע"ה, וידעו כי שכינה שורה על ידו:^נ

ולא היו יכולים להקימו. כתב הרא"ם (כאן) דאם לא כן למה הוצרכו להביאו אברים אברים, והלא אין דרך האומנין להביא הכלי לבעלים שנתנו להם לתקן אלא כולו בכללו אעפ"י שהוא מחובר אברים אברים, אלא עך כרחק לומר שמתוך כובד המשכן לא היה להם להקימו והביאוהו אברים (עכ"ל). ולא נהירא, כי לא היה אומן אחד העושה את כולה, אלא איש איש ממלאכתו, ולכן אם יביאו צריך שיביא כל אחד את שלו, ועוד איך יתכן שיביאו כל המשכן יחדו אצלו, כי מי יכילנו, אמנם טעמייהו ז"ל משום דקשה להו מה טעם הבאתו אל משה, כי להם יאות להקימו כדכתיבנא בריש פרקין (סימן א' ד"ה פתח לרקמות), ולכן אמר כאן שמפני שלא יכלו להקימו באו אצל משה שיקימהו:

^נ צריך עיון, דהרי כתב היפ"ת להלן (ד"ה שרתה עליו רוח הקודש) דאחר שראה משה שכל החכמים לא יכלו להקימו לא הוה סלקא דעתיה שהוא יקימו בעצמו, אלא ששרתה עליו רוח הקודש לומר לו שיקימו עי"ש, ולפי"ז איך שייד לומר דמשה לעג עליהם במה שאמר להם שיקימו המשכן וכו' ושוב יראו שאין לאל ידם להקימו, והרי קאמר דאילו ששרתה עליו רוח הקודש לומר לו להקימו לא הוה אסיק דעתיה כלל להקימו בעצמו. - ואיברא דמלשון המדרש כאן דקאמר כיון שאמר לו האלהים להקים את המשכן התחיל שוחק עליהם וכו' משמע כדברי היפ"ת דמשה לעג עליהם במה שאמר להם שיקימו המשכן כאילו בידם כח להקימו וכו', אבל אין זה מוכרח, דמצינן לפרש כפירוש הראשון של היפ"ת כאן דהכוונה שיראה להם שתשרה שכינה בהקמתו ויבושו מליצנותם, והיינו מצד עצם הקמת המשכן, ולא במה שלא יוכלו הם להקימו רק משה לבדו. - והנה בגוף המדרש כאן יש להעיר קצת, דמהמשך הדברים משמע דהטעם שלא יכלו כולם להקימו הוא מפני כבודו של משה כדי שיראה לעין כל שהשכינה שורה על ידו דוקא, ובזה יסתום פי ליצני הדור (וכפירוש הב' של היפ"ת כאן), דאם לא כן למה הוצרך המדרש להביא כל הענין הזה שלא יכלו להקימו וכו', והא כדי לסתום פי ליצני הדור היה סגי במה שלבסוף הוקם המשכן (באיזה אופן שתהיה) והיה נגלה לעיניהם שהשכינה שורה בו, אלא משמע דעיקר סתימת פיהו של ליצני הדור היה במה שלא הוקם המשכן רק על ידי משה, ומטעם זה עצמו סיבב הקב"ה שלא יכלו כולם להקימו, ואולם מדברי התנחומא כאן (סימן י"א) מבואר דהטעם שלא יכלו להקימו הוא מפני שהיה משה מיצר על שלא נשתתף עמהן במלאכת המשכן, ולפיכך העלים הקב"ה מהם ולא היו יכולין להעמידו וכו', אמר לו הקב"ה לפי שהיית מיצר לא יכלו החכמים להקימו בשבילך, כדי שידעו כל ישראל שאם על ידך אינו עומד שוב אינו עומד לעולם ע"כ, הרי מבואר דהטעם שלא הוקם המשכן רק על ידי משה היה כדי לפייסו, ומבואר ביפ"ת להלן (ד"ה אלא אמר שלמה) דמדרשינו נמי נחית להאי טעמא עי"ש. - ושמא יש לומר דתרווייהו איתנהו, והיינו דבשביל ב' הטעמים הנ"ל סיבב הקב"ה שלא יכלו כולם להקימו ודו"ק.

ולא היו יכולים להקימו. בתמיהה, דאף שהקרשים כבדות, לא מפני זה תמנע הקמתן על ידי אדם, כמו שהיו מקימין אותו בכל מסע ומסע.^{מא} וטעם הזכרת כמה "חכמים", לא מפני שיצטרך חכמה להקמתו, אלא מפני שעושי המלאכה היו חכמי לב קראם חכמים, והכי פירושו, שאחר שרבים היו האומנים איך לא יכלו להקימו. ויתכן שמפני שהיה איפשר לומר כי לא מהעדר כח הוא שלא יכלו להקימו, אלא שלא ידעו ליישבו על אופניו כל קרש וכל בריח במקומו,^{מב} להכי קאמר שאחר שהיו שם כמה חכמים לעולם יקשה איך לא יוכלו להקימו, שלא תמנע ההקמה מפני חסרון ידיעה:

אלא אמר שלמה. (ה"פ) [הכוונה בזה] לומר מה שאמרו בתנחומא (סימן י"א) כי מאת ה' היה הדבר שלא יוכלו כל החכמים להקימו וליישבו כדי שיקום על ידי משה, מפני שהיה משה מיצר על שלא נשתתף עמהן במלאכת המשכן, שהנדבה ניתנה על ידי ישראל, והמלאכה נעשית על ידי בצלאל וחבריו, ואמר לו ה' לפי שהיית מיצר לא יכלו החכמים להקימו בשבילך, כדי שידעו כל ישראל שאם על ידך אינו עומד שוב אינו עומד לעולם. ודרשו כאן רבות בנות עשו חיל על ענין זה, כמו שדרשוהו לקמן פ' ברכה (דברים רבה פרשה י"א סימן ג') במשה לגבי האבות, אלא שכאן דרשוהו לגבי ישראל וחכמי לב שכולם עשו חיל במלאכת המשכן, זה בממונו וזה בגופו, ומשה נתעלה מכולם במה שהוקם על ידו, כי זה היה העיקר:

אמר שלמה. על פי דרכנו שכל מקום שיש שייכות לבעל המקרא בענין מזכיר שמו, יש לומר שלכן הזכיר כאן את שלמה משום דלפי מה שאמר שמה לבדו הקים את המשכן צריך לומר שדרך נס היה הדבר כדבסמוך, ומי ידע ומי יחוש בזה כשלמה שראה כמו כן בית המקדש שנבנה דרך נס כדבסמוך. ויתכן שרצה לומר שאף כנגד עצמו אמר כן, שאף שבנינו נתעלה ממלאכת המשכן

^{מא} מדברי הי"פ"ת כאן משמע דבכל המסעות כשהקימו הלויים את המשכן [כדכתיב (במדבר א' נ"א) ובנסוע המשכן יורידו אותו הלויים ובחנות המשכן יקימו אותו הלויים וגו'] היו מקימין אותו בעצמן ולא היה בדרך נס, ורק בפעם הראשונה כשנגמר המשכן לא היה אפשר הקמתו רק על ידי משה כמבואר במדרש כאן, - ואולם בתוספות השלם עה"ת פרשה זו על הפסוק (מ' י"ח) ויקם משה את המשכן, הביא בשם התנחומא למה משה הקים את המשכן, לפי שלא עסק בו הניח לו הקב"ה את הקמתו ששום אדם לא היה יכול להקימו מפני כובד הקרשים וכו', אמר הקב"ה למשה עסוק אתה וכו', והקשו וזה לשונם: וכי לא כתוב (במדבר י' כ"א) ונסעו הקהתים נושאי המקדש והקימו את המשכן עד בואם, א"כ אתה רואה שהקהתים היו מקימים אותו, ואין נראה לומר שבכל שעה היה משה עוסק בהקמתו. ויש לומר ודאי מפני כובד הקרשים לא היה שום אדם שהיה יכול להקימו אלא על ידי נס, ובכל פעם כשהתחילו הקהתים בהקמתו אז קם ממילא, אבל מתחילה אפילו אם כל העולם היו עוסקים בו לא היה קם כי אם על ידי משה עכ"ל. [וכן משמע מלשון הרא"ם כאן על הפסוק ויביאו את המשכן אל משה וגו' עיי"ש].

^{מב} לפום ריהטא צריך עיון, דהרי מפורש במדרש כאן דהטעם שלא היו יכולים להקימו הוא לפי שלא היו יודעין ליישבו, וא"כ אמאי כתב הי"פ"ת "שהיה אפשר לומר" כי לא מצד העדר כח הוא שלא יכלו להקימו אלא שלא ידעו ליישבו וכו', והא כן היה לפי האמת. - אך לא קשה מידי, דכוונת הי"פ"ת לומר דגם המקשן ידע דהיה אפשר לומר דהעדר הקמתו הוא מצד שלא היו יודעין ליישבו, אלא דהיה קשה לו דאחר שהיו שם כמה חכמים איך אפשר שתמנע ההקמה מפני חסרון ידיעה, ולכך לאפוקי מסברא זו אמר "כמה חכמים היו שם", כלומר כיון שהיו שם כמה חכמים בודאי היו יודעין איך ליישבו, ועל זה תירץ המדרש דאף שהיו חכמים בכל זאת לא היו יודעין ליישבו, והיינו לפי שהעלים מהם הקב"ה ידיעה זו מפני כבודו של משה, וכמפורש בתנחומא כאן (סימן י"א) שהעלים הקב"ה מהם ולא היו יכולין להעמידו וכו'. - ובכן לא קשה נמי מה שכתב הי"פ"ת כאן בפירוש הראשון דקושית המקשן הוא דאיך אפשר שתמנע הקמתו מצד כובד הקרשים אחר שהיו רבים, ואילו במדרש כאן מסיק דטעם העדר הקמתו היא מפני שלא היו יודעין ליישבו, כי לא כתב כן הי"פ"ת אלא בדעת המקשן, והיינו דהוה קשה ליה מכל צד למה לא היו יכולים האומנים להקימו, דאי משום כובד הקרשים הלא היו רבים, ואי מצד חסרון ידיעה הלא היו חכמים, ולזה מסיק המדרש דאף שהיו חכמים לא היו יודעין ליישבו, והיינו לפי שהעלים מהם הקב"ה ידיעה זו מפני כבודו של משה. - והא דתלה המדרש טעם העדר יכלתם מצד שלא היו יודעין ליישבו, נראה משום דאי נימא דסיבת הדבר היה מצד כובד הקרשים, הלא בהיותם רבים בודאי יוכלו להקימו, ואיך שייך לומר שהעלים מהם הקב"ה אופן הקמתו בצירוף כח הרבים, ולכך נקט המדרש דהטעם הוא לפי שלא היו יודעין איך ליישבו, דבזה שפיר שייך לומר שהעלים מהם הקב"ה ידיעה זו לפי שעה מפני כבודו של משה. - ולפי"ז בשאר המסעות יתכן שפיר שהלויים היו יכולים להקימו בצירוף כח הרבים (עיין בהערה הקודמת), דאחר שכבר הוקם המשכן בפעם הראשונה על ידי משה וראו אופן ישיבתו, כבר היו יודעין גם הם איך ליישבו על אופניו. - ואולם מפירש"י בחומש (ד"ה ויביאו את המשכן אל משה וגו') משמע דמצד כובד הקרשים לא היה אפשר הקמתו על ידי אדם, וצריך עיון למה לא היו יכולים להקימו בצירוף כח הרבים. [ועיין בפירוש המהר"ז"ו כאן (ד"ה ועמד בעצמו) שכתב דעצם המשכן לא היה יכול לעמוד על עומדו רק בדרך נס, עיי"ש באריכות, ולפי דבריו לא היה מועיל לזה כח הרבים, כי אין המניעה מצד עצם הקמתו, אלא דגוף הקרשים לא היו יכולים לעמוד בזולת נס עיי"ש].

הרבה, מכל מקום משה רבינו ע"ה נתעלה ממנו למה שהיתה הקמת המשכן על ידו ממש, מה שלא היה המקדש על ידי שלמה ממש: ^{מג}

שרתה עליו רוח הקודש. לומר לו שיקימו, כי לולי זה אחר שראה שכל החכמים לא יכלו להקימו לא הוה סלקא דעתיה שהוא יקימו:

ולא תאמר משה [העמידו]. שאעפ"י שגבור היה כדאיתא בכמה דוכתי (נדרים דף לח. תנחומא פ' ויקרא סימן א'), לא יוכל לבדו להקים כמה קרשים כל כך כבדות, ^{מח} ועוד כי מאין ידע ליישב כל דבר על אופניו, כי לא היה מהאומנין היודעים זה:

ועמד מעצמו. ואף על פי כן נקרא על שם משה, כי כשנתן ידו עליו להקימו היה קם, וכן אמר בתנחומא (סימן י"א) אמר משה רבש"ע איני יודע להקימו, אמר ליה עסוק בידך ואתה מראה להעמידו והוא עומד מאליו, ואני כותב עליך שאתה הקימותו:

שנאמר הוקם המשכן. לאו מלשון "הוקם" דייק, דאיפשר על ידי מקים, כמו (שמואל ב' כ"ג א') הגבר הוקם על, הוקם את דברי יהונדב (ירמיה ל"ה י"ד), והוכן הסוכך (נחום ב' ו'), וכאלה רבים, אלא מדכתיב נמי בתריה (להלן מ' י"ח) ויקם משה את המשכן דייק, דכולי האי למה לי, לימא באחד בחודש הקים משה את המשכן, אלא דאתי לאשמעינן שהוקם מעצמו ומשה הקימו, והיינו שמשה נתן ידו עליו וקם והיה נראה כאילו משה מקים כדלעיל (בדיבור הקודם), והכי נמי משמע מלשון תנחומא (שם): ^{מח}

^{מח} אולי יש לומר עוד, עפ"י מה שכתב בספר זכירה לחיים כאן אהא דאמרו ישראל אפשר שהשכינה שורה על ידי "בן עמרם", דקשה איך יקראו בן לרבן של ישראל, ומה גם דזה יורה כי אינן אהובין לו שקוראין אותו בשם אביו, והכא הזכירו המדרש תרי זימני שקראוהו כך, וכתב דאולי כוונתם לפי שלקח עמרם את יוכבד דודתו ועתידה תורה לאוסרה, ואיך ישרה שכינה על בן שהוא מדודתו, והם לא ידעו הסוד בענין מלכות בית דוד, עיין בספר מדרש תלפיות עכ"ל. - וכוונתו למה שכתב במדרש תלפיות (ענף יעקב) בענין מה שנשא יעקב אבינו ב' אחיות, שהיה מוכרח לזה כדי לבלבל השטן שלא יקטרג בלידת השבטים הקדושים, כי בראותו שיעקב נשא ב' אחיות לא נתן דעתו לקטרג, דסבר שאין דבר טוב יוצא מזיווג זה כיון שבא איסור, והוא על דרך (תהלים קי"ט קכ"ו) עת לעשות לה' הפרו תורתך, וזה היה ענין לוט עם בנותיו, ויהודה עם כלתו, ועמרם עם דודתו, ובוועז עם רות וכו', הכל עולה לסיגנון אחד, שכיון שהיה עתיד לצאת מהם חוטר הקדושה היו עושים כדמיון איסור לבלבל לשטן שלא יקטרג, עכ"ד עיי"ש. - ולפי"ז יש לומר דלכך הזכיר כאן המדרש "אמר שלמה", כי הדבר היה נוגע לו עצמו, שגם הוא בא מרות המואביה, והיה מקום לפקפק שלא תשרה שכינה על ידו בבית המקדש, וכמו שלגלו ליצני הדור על משה שלא תשרה שכינה על ידו יען שלקח עמרם את דודתו, והבן.

^{מח} יש להעיר קצת, דהנה בנדרים שם אמר רבי יוחנן אין הקב"ה משרה שכינתו אלא על גבור ועשיר וכו' וכולן ממשה, גבור דכתיב (להלן מ' י"ט) ויפרוש את האהל על המשכן, ואמר מר משה רבינו פרסו, וכתוב (לעיל כ"ו ט"ז) עשר אמות אורך הקרש וגו', (ופי' הר"ן אלמא משה גבוה עשר אמות היה, וכיון שהיה גדול כל כך מסתמא גבור היה), ופריך אימא דאריך וקטין, (פי' הר"ן ארוך בקומה וקטין בכח), ומשני אלא מן הדין קרא דכתיב (דברים ט' י"ז) ואתפוש בשני הלוחות ואשליכם וגו' עיי"ש, והקשה שם בפירוש הרא"ש (ד"ה דאריך וקטין) אמאי לא יליף מקרשים דכתיב (להלן מ' י"ח) ויקם משה את המשכן וגו' וישם את קרשיו, וכתב שם המהרש"א דלאו קושיא היא, דעל כרחך פירושו נראה כמקימו, אבל הוא קם מאליו בנס מדכתיב לקמיה הוקם, הוקם מאליו משמע כדאיתא בתנחומא (סימן י"א) עכ"ד, הרי מבואר מזה דאילו דכתיב "הוקם" הוה ילפינן שפיר דמשה גבור היה מדכתיב ויקם משה את המשכן וגו', ולפי"ז הא דקאמר המדרש כאן ולא תאמר משה העמידו וכו', לא מצד הסברא אמר כן לפי שלא יוכל לבדו להקים כמה קרשים כל כך כבדות, דהא באמת לא נפלאות ולא רחוקה היא לומר דמשה היה גבור עצום מאין כמוהו, אלא קושטא דמילתא קאמר דמשה לא העמידו בעצמו, והיינו מדכתיב "הוקם" המשכן, או משום טעם הב' שכתב היפ"ת כאן דמאין ידע ליישב כל דבר על אופניו, אבל לא מצד כובד הקרשים. - ומיהו בפירוש"י בחומש (ד"ה ויביאו את המשכן וגו') מפורש כדברי היפ"ת כאן, דזה לשון רש"י: שלא היה יכול להקימו שום אדם מחמת כובד הקרשים שאין כח באדם לזקפן וכו', אמר משה לפני הקב"ה איך אפשר הקמתו על ידי אדם, אמר לו עסוק אתה בידך נראה כמקימו והוא נזקף וקם מאליו, וזהו שנאמר הוקם המשכן, הוקם מאליו, מדרש רבי תנחומא עכ"ל, הרי מפורש בדבריו דהמניעה היתה מצד העדר כח האדם, ואמנם מגירסת התנחומא שלפנינו אין ראיה, דזה לשון התנחומא, אמר משה רבש"ע איני יודע להעמידו, אמר ליה עסוק בידך ואתה מראה להעמידו והוא עומד מאליו, ואני כותב עליך שאתה הקימותו וכו' עכ"ל, ומדקאמר "איני יודע להעמידו" משמע כפירוש הב' של היפ"ת כאן דהכוונה שלא ידע משה ליישב כל דבר על אופניו, אבל לא מצד כובד הקרשים.

^{מח} נראה בכוונתו, משום דבתנחומא איתא בזה הלשון: והיה משה מיצר על דבר זה עד שאמר לו הקב"ה למשה לפי שהיית מיצר שלא היה לך עשייה ולא חלק במלאכת המשכן, לפיכך לא יכלו אותן חכמים להעמידו בשבילך וכו', ואיני כותב לו הקמה אלא על ידך שנאמר ויקם משה את המשכן, וכן הוא אומר וידבר ה' אל משה ביום החודש הראשון באחד לחודש תקים את משכן אהל מועד, אמר משה רבש"ע איני יודע להעמידו, אמר ליה עסוק בידך ואתה מראה להעמידו והוא עומד

ואם תמה אתה. יתכן שהתימה למה שה' אוהב משפט הטבע ולא ישנהו אלא להכרח גדול כנודע, לכן מאחר שהקמת המשכן איפשרי על ידי אנשים, למה יעשה נס זה לכבוד משה לבד. ויתכן שמפני שמאהבת ה' לישראל הניח העליונים להשרות שכינתו במעשה ידיהם, כדלעיל פרשה ל"ו (סימן ד') גבי למעשה ידיך תכסוף (איוב י"ד ט"ו), להכי אינו ראוי שתהיה הקמתו במעשה אלהים אלא במעשי ידי אדם, שכל שיהיה מעשי אינושי תגלה ותראה יותר אהבת ה' בשכנו בתוכו, להכי קאמר דהא בית המקדש שהוא מקום יותר קבוע לשרות השכינה, ועם כל זה היה בבנינו נס, נראה דכיון דעיקר מלאכתו על ידי אדם אין קפידא שיסייעו בו מן השמים:

הכל מסייעים אותו. פירוש כשבנה שלמה ביתו כל האנשים מסייעים אותו, שהכל מסייעים את המלך, ומכל שכן כשבנה בית האלהים שהכל סייעו לכבוד ה', ולכן הכרח שהבריות והרוחות ומלאכי השרת סייעו בבנינו, והיינו "נבנה מעצמו" דקאמר, שאחר שהיו הרוחות ומלאכי השרת מסייעים היה נראה כאילו הוא נבנה מעצמו. כן צריך לומר לפי מדרש זה, אף דלישנא דריש חזית (שהש"ר פרשה א' בפסוק חזית איש מהיר במלאכתו, סימן ה') משמע דרב הונא ומאן דאמר נבנה מעצמו דעות מתחלפות: ^מ

(מאין) [מנין] שכתוב והבית בהבנותו. בחזית (שם) איתא הכי, והבית אשר היו בונים אין כתיב כאן, אלא והבית בהבנותו, מאליו היה נבנה שנאמר אבן שלמה מסע נבנה, בנוי אין כתוב כאן אלא נבנה, מלמד שהיתה האבן נושאת את עצמה וניתנת על גבי הדימוס. ולפי"ז ניחא דמשום ד"בהבנותו" מבנין התפעל דייק שמאליו היה נבנה, וכן מדכתיב מסע "נבנה" דמשמע נבנה מעצמו מדלא קאמר בנוי כדרך הלשון. אמנם בילקוט (מלכים רמז קפ"ב) בשם פסיקתא רבתי (פרשה ו') גרסינן והבית כשהיה נבנה אין כתיב כאן, אלא בהבנותו, מאליה היתה המלאכה נבנית ופורחת ועולה, אבן שלמה מסע נבנה, האבן נוסעה מעצמה ועולה ונבנית. וקשה מאי דייק מדלא קאמר "כשהיה נבנה", כי לשון זה נמי משמע שמאליו נבנה, וכדדייק הוא ממסע "נבנה" האבן נוסעת:

מעצמו היה נבנה. כתב רבי יצחק אברבנאל בפירוש מלכים ^{מז} שרמזו בזה למה שכתב הוא שם שמה שאסר שלמה מלאכת כלי ברזל בבנין בית המקדש היה למעלת הבית שלא יבא לבנין לא אבן ולא עץ בלתי שלם, וכאילו מן השמים היו באים הדברים ההם בצביון ובקומתן לפאר מקום מקדשו יתברך (עכ"ד), ומבואר הוא דלא ראי זה כראי זה: ^{מח}

מאליו, ואני כותב עליך שאתה הקימותו, שנאמר ויהי בחודש הראשון בשנה השנית באחד לחודש הוֹקם המשכן, ומי העמידו משה שנאמר ויקם משה את המשכן עכ"ל, - ולכאורה הך סיום דקאמר "ומי העמידו משה שנאמר ויקם משה את המשכן" היא לישנא יתירה, דהא כבר אמר קודם לכן ואני כותב לו הקמה אלא על ידך שנאמר ויקם משה את המשכן, וכן הוא אומר וידבר ה' אל משה ביום החודש הראשון וגו' תקים את משכן אהל מועד, וא"כ לא הוה איצטריך התנחומא לאתויי רק קרא ד"הוקם" המשכן דמינה ילפינן שהוקם מאליו, ומזה משמע כדברי היפ"ת כאן דמפסוק הוֹקם המשכן לבד לא הוה מצי למילף שהוקם מאליו, דהא מצינו לפרש שהוקם על יד מקים וכנ"ל, אלא מדכתיב נמי בתריה ויקם משה את המשכן ילפינן ליה, והיינו משום דהיה סגי לומר באחד בחודש הקים משה את המשכן, אלא על כרחך אתי לאשמעין שהוקם מעצמו ומשה הקימו, וזהו שסיים התנחומא "ומי העמידו משה שנאמר ויקם משה את המשכן", ואי "הוקם" פירושו על ידי מקים דהיינו משה, א"כ הול"ל ויהי בחודש הראשון וגו' באחד לחודש "הקים משה" את המשכן, ולא הוה איצטריך תו לומר ויקם משה את המשכן.

^מ זה לשון המדרש שם: הונא בשם רב יוסף [אמר] הכל מסייעין את המלך, כל שכן הכל מסייעים בשביל כבוד מלך מלכי המלכים הקב"ה, ואפילו רוחות ואפילו שדים ואפילו מלאכי השרת, יצחק בריה דרב יהודה בר יחזקאל אמר כתיב (מלכים שם ח' י"ג) בנה בניתי בית זבול לך, בנין בנה בניתי, רבי ברכיה אמר הבית אשר היו בונים אין כתיב כאן, אלא והבית בהבנותו, מאליו היה נבנה וכו'.

^{מח} על הך קרא והבית בהבנותו וגו'.

^{מח} נראה בכוונתו, משום דמה שאמרו רז"ל דמעצמו היה נבנה, לא אמרו כן כלפי תיקון האבנים והעצים, אלא לענין מסע האבנים ובנין הבית גופיה, דאילו לגבי תיקון האבנים פליגי רז"ל במס' סוטה (דף מח:): דלרבי נחמיה היו מתקנים מבחוץ ומכניסים מבפנים, ולרבי יהודה היו משתמשים בהשמיר עיי"ש, והאברבנאל גופיה בפרק הקודם (מלכים שם ה' כ"ט-ל) כתב וזה לשונו: והנה סיפר הכתוב שהיו בהר ובשאר המקומות המוכנים לאותו שירות פוסלים ומכניסים העצים והאבנים למלאכת הבית, כדי להודיענו שבהר במקום המקדש לא היה נעשה מלאכה כלל בברזל, לא בעצים ולא באבנים ולא בדבר אחר, אבל היו עושים המלאכה כולה בהר ובמקומות אחרים, וכשהיו מביאים אותה למקדש היתה באה בשלימותה

ו' דבר אחר ויביאו את המשכן, הדא הוא דכתיב (שיר השירים ג' י"א) צאינה וראינה בנות ציון במלך שלמה בעטרה שעטרה לו אמו ביום חתונתו וביום שמחת לבו, אימתי נאמר הפסוק הזה, ביום שעמד המשכן שהיתה שמחה גדולה בישראל שהקב"ה שורה אצלם, בנות ציון, בנים המצוינים לי על (ידי) אומות העולם, מה ציון הזה נראה באצבע, כך ישראל נראין באצבע, הוי בנות ציון המצוינים לי, במלך שלמה, במלך שהשלום שלו, זה מלך מלכי המלכים הקב"ה, בעטרה שעטרה לו אמו, זה המשכן, למה קראו עטרה, אלא מה העטרה מצויירת, כך המשכן היה מצוייר שנאמר (לעיל ל"ה ל"ה) ורוקם בתכלת ובארגמן בתולעת השני ובשש ואורג עושי כל מלאכה וחושבי מחשבות, הוי בעטרה שעטרה לו אמו. אמר רבי יצחק חזרתי בכל המקרא ולא מצאתי שעטרה בת שבע עטרה לשלמה, רבי שמעון בן יוחאי שאל את רבי אלעזר ברבי יוסי, אפשר ששמעת מאביך מהו בעטרה שעטרה לו אמו, אמר לו הן, משל למלך שהיתה לו בת יחידה והיה מחבבה ביותר מדאי והיה קורא אותה בתי, לא זו מחבבה עד שקראה אחותי ועד שקראה אמי, כך הקב"ה בתחלה קרא לישראל בת שנאמר (תהלים מ"ה י"א) שמעי בת וראי והטי אזנך ושכחי עמך ובית אביך, לא זו מחבבת עד שקראן אחותי שנאמר (שיר השירים ה' ב') פתחי לי אחותי רעיתי יונתי תמתי שראשי נמלא טל קוצותי רסיסי לילה, לא זו מחבבת עד שקראן אמי שנאמר (ישעיה נ"א ד') הקשיבו אלי עמי ולאמי אלי האזינו כי תורה מאתי תצא ומשפטי לאור עמים ארגיע, עמד רבי שמעון בן יוחאי ונשקו על ראשו. ביום חתונתו בסיני, ביום שמחת לבו בירושלים. דבר אחר ביום חתונתו על הים, וביום שמחת לבו באהל מועד. דבר אחר ביום חתונתו במשכן, וביום שמחת לבו בבית המקדש, וכן דוד אמר (תהלים מ"ח ג') יפה נוף משוש כל הארץ הר ציון ירכתי צפון קרית מלך רב, יפה נוף [נוספת] משוש כל הארץ. אמר רבי יוחנן בן אלעזר מעשה היה בפרקמטיוס אחד שהלך לירושלים למכור את שלו, הלך וישב שם ולא מכר, אמר זו היא שאומרים עליה משוש כל הארץ, לאחר שעה מכר כל פרקמטיא שלו, אמר יפה נוף משוש כל הארץ. אמר רבי יוחנן כיפה של חשבונות היתה חוץ לירושלים, וכל מי שמבקש לחשוב הולך לשם, למה שלא יחשוב בירושלים ויצר לפי שנקראת משוש כל הארץ, וכל השבח הזה למה, שהיא קרית מלך רב, ומשחרבה (ישעיה כ"ד י"א) ערבה השמחה וגלה משוש כל הארץ, מהו ערבה חשכה קבלה, כמה דאת אמר (בראשית א' ה') ויהי ערב ויהי בקר יום אחד, בעולם הזה שבת משוש כל הארץ, וכשיבנה הקב"ה את ירושלים הוא מחזיר לתוכה את כל השמחה שנאמר (ישעיה נ"א ג') כי נחם ה' ציון נחם כל חרבותיה וישם מדברה כעדן וערבתה כגן ה' ששון ושמחה ימצא בה תודה וקול זמרה:

ה. הה"ד צאינה וראינה. נראה משום דקשה ליה מה טעם הבאת המשכן אל משה, ומתריצין באגדה דלעיל סימן ב' דהיינו משום דג' חדשים עמד אחר שנשלמה מלאכתו בלי הקמה, והיו מליצים אחר משה, ולכן הביאוהו אצלו שיקימו בשעה שאמר ה' להקימו, וטעם איחור הקמתו כדי לערבב שמחתו עם שמחת היום שנולד יצחק, דעת אגדה זו נמי הכי, ולהכי מייתי סמך מהאי

שלא תצטרך כי אם להנחתה, ולזה הודיע הכתוב כאן מרוממות שלמה הדבר הזה שהיו פוסלים ועושים כל מלאכת הבנין חוץ מאותו מקום, ומפני זה יאמר אחר זה והבית בהבנותו אבן שלמה מסע נבנה ומקבות והגרזן כל כלי ברזל לא נשמע בבית בהבנותו, לפי ששם לא היה נשמע, אבל במקום אחר היה נשמע קול המלאכה כראוי, וכן פירשו רבי נחמיה בפרק עגלה ערופה (סוטה שם) שהיו מתקנים מבחוץ ומכניסים מבפנים, אמנם שאר החכמים אמרו שג"כ בהר לא היו פוסלים אותם בכלי ברזל אלא בתולע אחד שנקרא שמיר, שכאשר היו נותנים אותו על גבי האבנים היו מתבקעות וכו' עכ"ל. - ומה שכתב האברבנאל אח"כ בפסוק והבית בהבנותו וגו' דמפני מעלת הבית אשר שלמה מלאכת כלי ברזל בביהמ"ק, אין כוונתו לומר שלא השתמשו כלל בכלי ברזל, אלא כוונתו לומר דבמקום המקדש ממש לא הניח שלמה להשתמש בכלי ברזל, אלא עשו הכל מבחוץ, והיינו כדי שיהיה נראה כאילו מן השמים באים הדברים בצביון ובקומתן, - וזה לשון האברבנאל שם: אמנם למה אשר שלמה מלאכת כל כלי ברזל בבנין בית האלהים, אחרי שהכתוב לא אסרו כי אם בבנין המזבח בלבד, הוא למעלת הבית ושלמותו, שלא יבא לבנין אבן ולא עץ בלתי שלם שיצטרך לחקותו ולפתחו ולפסלו, ולא דבר חסר יצטרך לתקנו שמה, אבל היו באים האבנים והעצים כולם בשלימותם ובמדותיהם הראויים בחכמה רבה, כדי שהרואים לא יראו דבר בלתי נשלם, וכאילו מן השמים היו באים הדברים ההם בצביון ובקומתן לפאר מקום מקדשו יתברך, וכמו שדרשו בפסיקתא רבתי (פרשה ו') והבית בהבנותו, כשהיה נבנה אין כתיב כאן, אלא בהבנותו, מאליה היתה המלאכה נבנת ופורחת ועולה, רמזו בזה למה שאמרתי עכ"ל. - ועל זה כתב היפ"ת דלא ראי זה כראי זה, כי מה שאמרו בפסיקתא דמאליה היתה המלאכה נבנית ופורחת ועולה, היינו בנוגע לבנין הבית גופיה, וכדמסיים האבן נוסעה מעצמה ועולה ונבנית, אבל לא מיירי מענין תיקון האבנים במדותיהם הראויים.

קרא דמפרש ליה במשכן, וקאמר ביה "וביום שמחת לבו", משמע דהויא שמחה יתירה ביה, הילכך מוקמינן לה משום דהואי שמחת המשכן ושמחת לידת יצחק, והכי איתא בתנחומא (כאן סימן י"א) כי שמחתני ה' בפעלך (תהלים צ"ב ה') זה אהל מועד, מה גדלו מעשיך ה' מאד עמקו מחשבותך (שם פסוק ו'), שהיית חושב לערב שמחה בשמחה, יום שנולד יצחק אבינו, ואותו היום נטל עשר עטרות (עכ"ל):

שהיתה שמחה גדולה בישראל. ואע"ג דשמחת לבו קאי אהקב"ה, מוקמינן ליה ביום שמחה גדולה לישראל שה' שמח בשמחתם. ואינו רחוק שנפרש שלבו רמז לישראל, שלבו עליהם תמיד להטיבם, על דרך (מלכים א' ט' ג') והיו עיני ולבי שם:

בנים המצויינים. דאם לא כן מאי בנות "ציון", דבהקמת המשכן עדיין לא ראו את ציון דקרי להו בנות ציון:

בנים המצויינים. משום דציון איפשר שיתפרש לשון סימן, וכמו שאמרו בעירובין (דף נד:): אין התורה נקנית אלא בסימנים, על דרך (ירמיה ל"א כ') הציבי לך ציונים, ואיפשר שיתפרש לשון תל ומצבה, כמו שכתב המפרש (הרד"ק) גבי הציבי לך ציונים, וכן (יחזקאל ל"ט ט"ו) ובנה אצלו ציון, להכי מפרש ליה בתרי אנפי, (ומהפ"י) [ובהפירוש] הראשון קאמר בנים המצויינים לי על אומות העולם, פירוש שהם מסומנים שיש בהם אות להבדילם משאר העמים, והיינו במילה ובתגלחת ובציצית כמו שאמרו בחזית (שה"ש רבה פרשה ג' פסוק צאינה וגו', סימן א'), (ומהפ"י) [ובהפירוש] הב' קאמר מה ציון הזה נראה באצבע, שהתל והמצבה ניכרים ומראים אותם באצבע, וכן ישראל ניכרים מבין שאר האומות, והיינו נמי בסימניהם דהיינו מילה ותגלחת וציצית, ואין בין ב' הפירושים רק פירושא דמלת ציון. וטעם תארו את ישראל בתואר זה בכאן איתיה לקמן ספר ד' פרשה י"ב (סימן ח') שעל ידי היותם מצויינים במילה יכלו להביט בשכינה: ^{מט}

במלך שהשלוש שלו. וכדעת רבנין דאמרי בחזית פסוק א' (סימן י"ז) כל מקום שנאמר "במלך שלמה" במלך שהשלוש שלו הכתוב מדבר:

שהשלוש שלו. אין לפרש דהיינו שהשלים מעשיו לאוהביו,¹ אי נמי שעושה שלום בין בריותיו,^{נא} וכן בכמה ענינים שעושה שלום במרומיו כדלקמן ספר ד' פרשה י"ב (שם), דהא בחזית (שה"ש רבה פרשה ג') פסוק צאינה מייתי במלך שהשלוש שלו, ומייתי תו במלך שהשלים מעשיו וכו', משמע שפירוש "שהשלוש שלו" ענין אחר זולת מה שאמר (שהשלוש שלו) [שהשלים מעשיו], ולכן צריך לומר שפירושו שנותן שלום בעולם, על דרך (ויקרא כ"ו ו') ונתתי שלום בארץ, וישם לך שלום (במדבר ו' כ"ו), ויראה שלהיות טבע האנשים להתקוטט זה עם זה תמיד כדלעיל ספר א' פרשה ח' (סימן ה'), לא היה מקום לקיום הקיבוץ המדיני לולי שה' בהשגחתו נותן שלום ביניהם, ואין זולתו יכול על זה. ואיפשר לפרש [שהכוונה]² על מחנה שכינה שאין שם חילוף דעות, שהכל שוין ומודים בגזירת ה', על דרך (איוב כ"ג י"ג) והוא באחד ומי ישיבנו, ועל דרך (תהלים צ"ו ו') עוז ותפארת במקדשו. ולפי מה שכתב בעל העקידה בשער ע"ד ששלוש תואר לשלימות,³ יש לפרש שה' אדון כל השלמיות והמעלות:

^{מט} זה לשון המדרש שם על הפסוק (במדבר ז' א') ויהי ביום כלות משה להקים את המשכן, ה"ד צאינה וראינה בנות ציון וגו', מדבר בעת ששרתה השכינה במשכן, צאינה וראינה כמד"א (ויקרא ט' כ"ד) וירא כל העם וירונו ויפלו על פניהם, בנות ציון המצויינים לו במילה, שאלולי שהיו יכולין להביט בשכינה וכו'.

¹ כדקאמר בבמדבר רבה שם: השלים אש לאברהם, חרב ליצחק, מלאכים ליעקב.

^{נא} כדקאמר התם שהחיות של אש והרקיע של שלג וכו', ולא זה מכבה את זה ולא זה מכלה את זה.

² תוקן עפ"י יפה קול על שהש"ר פרשה א' שם ד"ה שהשלוש שלו.

³ יש להעיר דביפ"ת על במדבר רבה פרשה כ"ג סימן א' (ד"ה גדול השלוש) כתב וזה לשונו: שימוש לשון "שלוש" בלשון הקודש הוא על ג' פנים, האחד הפשוט לכל שהוא ההסכמה בין ב' החולקים, על דרך (תהלים ק"כ ז') אני שלום וכי אדבר,

זה מלך מלכי המלכים. וכוונת הכתוב שיראו בשכינת ה' ששרתה במשכן כמו שנאמר (ויקרא ט' כ"ד) וירא [כל] העם וירונו, וזהו שאמר "בעטרה", רצה לומר זאת הראיה היתה בהקמת המשכן שנקרא עטרה כדמפרש ואזיל. ואיכא למידק מה טעם לקרוא בכאן את ה' בתואר זה, כי מה טעם השלום לכאן, דבשלמא מה שאמר לקמן ספר ד' (פרשה י"ב סימן ח') שהוא חפץ בשלמים¹⁷ ניחא, שמעין מה שאמר שעל ידי שהם מצויינים במילה יראו כבוד ה', קאמר שהוא חפץ בשלמים שהם המהולים, אבל ענין השלום מאי שייטיה הכא. וכן מה שאמר שם (בספר ד') במלך שברא בריותיו שלמים, מה ענינו לכאן. ועוד אמאי לא הביא מדרש זה רק דרשת שהשלום שלו. ויש לומר דמשום דבהקמת המשכן דיבר ה' שלום לעמו, שסרה איבתו מהם כדלקמן ספר ד' ריש פרשה י"ב (סימן א'), להכי קרייה הכא מלך השלום. אי נמי משום דלפי הטבע היו נזוקין באש אשר ירד עליו ה' כדכתיב (שם) ותצא אש מלפני ה',¹⁸ וגם ממה שראו כבוד ה' היה להם למות שתפרח נשמתן ותדבק בשכינה כמו שהיה במתן [תורה] (שבת דף פח:), לכן אמר שה' מלך שהשלום שלו, כי כמו שהשלים האש לאברהם,¹⁹ כן עשה עתה לישראל שלא הזיקם האש, וכמו שעושה שלום בין בריותיו שלא יזיקו זה את זה, כן עשה עתה שלא יהיה נזוק הגוף מפני מראה כבוד ה'. ולמה שאמר (בבמדבר רבה שם) שברא בריותיו שלמים, נרמז פה משום דבהקמת המשכן נשלמה מלאכת העולם, כי אז נתבסס העולם כדלקמן ספר ד' פרשה י"ב (סימן י"א) גבי להקים את המשכן (במדבר ז' א'),²⁰ ובעל אגדה דידן לא חש להזכיר רק טעם "שהשלום שלו" משום דהך מילתא שייכא בכל מקום שנאמר "במלך שלמה" במגילה זו, שבכל מקום שנאמר בה "במלך שלמה" במלך שהשלום שלו מדבר כדלעיל (ד"ה במלך שהשלום שלו), אבל שאר הטעמים לא יצדקו אלא בהאי קרא:

מצויירת. באבנים טובות ומרגליות הקבועות בה:

היה מצוייר. קצת קשה במה נודע שבח הציור שיקראהו על שם זה, דמוטב שיקרא שמו על שם הכסף והזהב שהיה בו. ועוד מה טעם שיקרא עטרה מפני הציור טפי משאר ענינים מצויירים. ויש לומר שלהיות מלאכת המשכן כוללת העולם (הענין) [העליון]²¹ והתחתון עם פרטי צבאותם, כרמוז

וקראת אליה לשלום (דברים כ' י'), וכמוהו רבים בתורה ובנביאים, והב' האותות הדברים בצביון וקומתן, על דרך (בראשית ל"ז י"ד) שלום הצאן, שלום המלחמה (שמואל ב' י"א ז'), וכאלה רבים, כמו שכתב בעל העקידה בשער ע"ד, ומזה המין אצלי תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם (ברכות דף סד. ועוד), והג' לא נמצא מפורש אבל חדשוהו הדרשנים, והוא שאמרו שלשון שלום יושאל על השלמות לקירוב שרשו ובנינו עכ"ל. - הרי מפורש בדבריו דהא דמפרשין "שלום" שהוא תואר לשלימות איננו מדברי בעל העקידה, אלא הוא דבר שחידשו הדרשנים. - וזה לשון בעל העקידה בשער ע"ד: הנה לשלום יאמרו ההמוניים שהוא הסכמה בין הכתות המתקוטטות תחילה, כאמרם ז"ל (סנהדרין דף קה.) עמון ומואב עשו שלום ביניהם וכדומה וכו', אבל האמת שאין מתנאי השלום שיהא שם מצות או קטטה קודמת, אולם ענינו הוא מה שימנעם, לפי שהשלום הוא טוב משותף הכרחי בין האישים הצריכים חיבור ודיבוק, והנה הוא אצלם כחוט הכסף או הזהב וזולתם אשר בו יתחרזו הרבה מאבני האקדח וכיוצא, להעמיד מצב כל החלקים ההם על תוכן החרוז ההוא הכללי ותיקון צורתו וצביונו, כי על כן נקרא ה' שלום שהשלום שלו, כי הוא ית' הקושר העולמות כולן ומקיימן על צורתן ומצבן בצביון ובקומתן וכו', ועל זה הענין הוטל זה השם בבעלי חיים כמו שנאמר את שלום אחיך ואת שלום הצאן, שהרי אישי הצאן אינם בעלי הסכמה זה עם זה, רק טוב המצב והבריות אשר לכל אחד מהם בעצמו הנה הוא שלומם וטובתם, וכאשר יפסד בחלק או בכל שלומם בטל, כמו שעל כיוצא בזה באיש האדם נאמר (תהלים ל"ח ד') אין שלום בעצמי מפני חטאתי וכו', ולא עוד אלא שאפילו בענינים שאינם גוף אחד בעל מצב ולא הרבה גופים נאמר הלשון הזה, כמו שנאמר (שמואל ב' י"א ז') וישאל דוד לשלום יואב ולשלום העם ולשלום המלחמה, כי מי נתן שלום במלחמה, אלא שזכר שלשה הענינים יחד, כי שלום יואב הוא טוב מצב האיש בבחינת חלקיו, וטוב העם בבחינת הסכמת אישיו, ושלום המלחמה הוא הענין המעמיד כל דבר מאיזה מין שיהיה, עכ"ל.

¹⁷ כמה דתימא (בראשית י"ז א') התהלך לפני והיה תמים, שהערלה מום הוא בגוף.

¹⁸ צריך עיון קצת, דמהיכי תיתי יהיו נזוקין מן האש, והלא האש ירדה על המזבח כדכתיב ותצא אש מלפני ה' ותאכל על המזבח את העולה ואת החלבים וגו', ומהיכי תיתי יגע בהן האש.

¹⁹ כדקאמר שם בבמדבר רבה (סימן ח'), והכוונה שלא שלט האש באברהם כשהשליכו אותו בכבשן האש באור כשדים.

²⁰ זה לשון המדרש שם: רבי יהושע בן לוי בשם רבי שמעון בן יוחאי [אמר] להקים המשכן אין כתיב כאן, אלא להקים "את" המשכן, משכן אחר הקים עמו [דהיינו העולם] שנקרא אהל כשם שהמשכן נקרא אהל מועד, כמה דתימא (ישעיה מ') וימתחם כאוהל לשבת, שעד שלא הוקם המשכן היה העולם רותת, משהוקם המשכן נתבסס העולם, לכך נאמר להקים את המשכן.

²¹ תוקן עפ"י יפה קול על שה"ש רבה פרשה ג' פסוק צאינה וגו' סימן ב' ד"ה כך היה אהל מועד מצוייר וכו'.

לעיל פרשה ל"ג (ס"י) [סימן ד'], ולזה היה מצוייר בכמה גוונים שכל אחד רמז לענין אחד, לכן קרא ענינו על שם הציור, ולפי שהעולמות כדוריים כמו שאמרו הטבעיים (..), לכן קראם על שם העטרה שהיא כדוריית. ומכל מקום לולי היותה מצויירת לא (וקראו) [יקראהו]^ט על שם העטרה, [כי כמה דברים כדוריים]^פ יש שהיה יכול להמשילו בהם, ועוד שלא היה רומז [בזה] לפרטי הנמצאות כולם:

ולא מצאתי. הילכך בעינן לפרש במשכן כדלעיל, והכי איתא לקמן ספר ד' (פרשה י"ב סימן ח') דרבי יצחק דריש ליה במשכן מטעם קושיא זו. ואיכא למידק מאי קסבר רבי יצחק בפירוש "במלך שלמה" שכתוב תמיד במגילה, אי קסבר כרבנן דאמרי במלך שהשלום שלו מדבר כדלעיל (ד"ה במלך שהשלום שלו), א"כ מאי לא מצאתי שעשתה בת שבע דקאמר, דמשמע דהוה בעי לאוקומי קרא בשלמה, ואי קסבר כרבי יוחנן דאמר בחזית (שה"ש רבה פרשה א' שם) כל מקום שנאמר במלך שלמה בשלמה המלך מדבר, א"כ היכי מפרש ליה במשכן. ויש לומר דאיהו כרבנן סבירא ליה, ולאפוקי מדרבי יוחנן דמפרש ליה בשלמה ממש קאמר האי טעמא. ואם תאמר ורבי יוחנן מאי מהדר (להו) [להא],^{טא} ויש לומר שלא יחוייב שנזכרה העטרה במקום אחר, שסמך הכתוב על מה שיזכרנה [כאן],^{טב} כמו שמצינו (דברים א' כ"ב) ותקרבון אלי כולכם,^{טג} וכן (בראשית מ"ד י"ט) אדוני שאל את עבדיו,^{טד} וכאלה רבים שלא נזכרו מתחילה:^{טה}

מהו בעטרה. הא פשיטא ליה דבמשכן מיירי מטעמי דלעיל, אבל הא קשה ליה מאי "אמו", ומשני דדרך חיבה קרי הקב"ה לישראל אמו. ואיכא (למימר) [למידק] מה צורך למשל, ועוד מה צריך לומר שמתחילה קרא לה בת והדר אחות והדר אם, ועוד דלפ"י האם חביבה טפי, והא ליתא, דודאי הבת חביבה לאדם טפי מאמו לפי שהיא חלק ממנו, כמו שאמר החוקר (..) שמזה הטעם ירחם אב על בנים טפי מבן על האב. ויש לומר דמשום הכי הוא דהוצרך למשל, דלא תיקשי לן מה טעם לקרוא לישראל אמו משום חביבותא, כיון דגדולה מזו אשכחן דאיכרו בנים^{טו} דחביבי טפי, להכי קאמר משל למלך, שאעפ"י שודאי הבת חביבה מהאחות והאם, מכל מקום אחר (שידוע) [שידוע]^{טז} שהיא בת חביבה, כשבא להורות על תוספת חיבתה קוראה בשם אחות לומר שהיא שוה לו כאחות, וכשהוסיף בחיבתה קראה בשם אמו לומר שהוא מושלה עליו כאם שהיא מושלת על הבן וחייב בכבודה, מה שאין כן הבת, שאי אפשר לומר דלגרועי קאתי שאינה חביבה לו רק כאם, שאחר שהיא בת יחידה ואהבתה מפורסמת, על כרחין לטפויי בחיבתה מהצד הנזכר קאתי, וכן

^{טו} תוקן עפ"י יפה קול שם.

^{טז} תוקן עפ"י יפה קול שם.

^{טא} תוקן עפ"י יפה קול שם ד"ה ולא מצינו שעשתה בת שבע וכו'.

^{טב} תוקן עפ"י יפה קול שם.

^{טג} ותאמרו נשלחה אנשים לפנינו ויחפרו לנו את הארץ וגו', ולא מצינו בפ' שלח שבני ישראל ביקשו כן ממש.

^{טד} היש לכם אב או אח וגו', ולא מצינו בפ' מקץ ששאל להם יוסף כן.

^{טה} יש להעיר קצת, דא"כ שוב יקשה על רבי יצחק איך הוכיח מזה לאפוקי מדעת רבי יוחנן, והא שפיר מצינן למימר שסמך הכתוב על מה שיזכרנה פה, וכדאשכחן בשליחות המרגלים ובדברי יהודה ליוסף. - ושמא יש לומר דרבי יצחק דייק לה מדכתיב "בְּעֶטְרָה" בקמ"ץ תחת הבי"ת, שפירושו "בְּעֶטְרָה", דהיינו העטרה הידועה, ואי נימא דרק כאן גילה הכתוב שעשתה בת שבע עטרה לשלמה, א"כ הו"ל להנקד "בְּעֶטְרָה" בשו"א תחת הבי"ת, ומדכתיב "בְּעֶטְרָה" דמשמע העטרה הידועה, א"כ אי אפשר לומר דקאי על בת שבע שעשתה עטרה לשלמה, דהא לא מצינו כן בכל המקרא זולת כאן, [שוב ראיתי שכבר קדמני בזה בפ' אמרי יושר כאן (ד"ה חזרתי על כל המקרא וכו') שכתב וזה לשונו: כיון דקאמר בעטרה בפתחות הבי"ת, אלמא הוזכר במקום אחר עכ"ל], ואלבא דרבי יוחנן יש לומר דלא ס"ל הך דיוקא. - ומיהו בגוף דברי היפ"ת כאן יש להעיר, דהרי בשה"ש רבה (פרשה ג' פסוק צאינה וגו' סימן ב') הגירסא "אמר רבי יוחנן" שאל רבי שמעון בן יוחאי את רבי אלעזר ברבי יוסי וכו' מהו בעטרה שעטרה לו אמו וכו', ומבואר ביפ"ת בסמוך (ד"ה מהו בעטרה) דפשיטא ליה דבמשכן מיירי מטעמי דלעיל אלא דקשה ליה מאי "אמו" עיי"ש, וקשה דהא אלבא דרבי יוחנן לא מוקמינן כולל הך בעטרה שעטרה לו אמו על המשכן. - ושמא יש לומר דרבי יוחנן לא קאמר להך מילתא רק בשם רבי שמעון בן יוחאי דשאל כן מרבי אלעזר ברבי יוסי, אבל איהו גופיה לא סבירא ליה כן ודו"ק.

^י כדכתיב (לעיל ד' כ"ב) בני בכורי ישראל, וכן (דברים י"ד א') בנים אתם לה' אלהיכם.

^{טז} תוקן עפ"י יפה קול שם ד"ה מהו בעטרה.

ישראל אחר שנתפרסם חיבתם לפני ה' שנקראו בת יחידה, מה שקראם אחר כך אחות לטפוי קאתי שמחשיבם כמותו כביכול, כמו שאמרו בצדיקים שהם כשותפים עמו במעשה בראשית,^{סח} ומה שקראם אח"כ אמו לומר שחושש לכבודם טפי מעל כבודו, וכמו שאמרו בתנחומא (פ' תולדות סימן י"ב) חס הקב"ה על כבודן של צדיקים יותר מכבודו, שירבעם עומד ומקריב על גבי המזבח לעבודה זרה ולא יבשה ידו, וכיון ששלח ידו בצדיק יבשה ידו, הדא הוא דכתיב (מלכים א' י"ג ד') ותיבש ידו, גם לעיל ספר א' פרשה ל"ט (סימן י"ח [י"ב]) אמר החמיר הקב"ה בכבוד הצדיק יותר מכבודו, ועוד שכביכול משליטם על מעשיו, כמה שאמר[ו] ז"ל (מועד קטן דף טז:) גבי צדיק מושל יראת אלהים (שמאל ב' כ"ג ג'), מי מושל בי צדיק.^{סט} ומה שה' הוסיף והלך בחיבתם היה כפי מעלתם, ולפי שבמעשה המשכן צדקו יחדו, שלכן נקראו אז כלה כדלקמן ספר ד' (פרשה י"ב סימן ח'),^ל לכן אז גדולה חיבתם שנקראו אם. ויש אומרים (..) שקריאת אמי לפי שהשפע גדל בהכנת המקבל, וכמעט הוא סיבה אל השפע. ואם תאמר מנלן שבתחילה קראם בת ואחר כך אחות ואח"כ אם, אימא איפכא, ולעולם היה מוסיף והולך בחיבה, ולכן לבסוף קראה בת שהם חביבים כבת שחביבה מהאם והאחות. הא לא קשיא, דכיון דבמעשה המשכן נקראו אם, ואז מיסתברא שהיו צדיקים טפי כנוכר, להכי מוקמינן שהאם רמז על החיבה היתירה. ועוד דכיון דבתורה איקרו בנים לה' (דברים י"ד א') לא הו"ל למקריינהו אחות ואם בנביאים, דא"כ מגרע והולך:

לא אז מחבבה. כלומר לא אז מלהיותו מוסיף והולך בחיבתה עד שקראה אחותי לתוספת החיבה:

^נ ועל דרך שאמרו חז"ל (שבת דף י.) כל דיין שדן דין אמת לאמיתו אפילו שעה אחת מעלה עליו הכתוב כאילו נעשה שותף להקב"ה במעשה בראשית, ועוד אמרו (שם דף ק"ט:) כל המתפלל בערב שבת ואומר ויכולו מעלה עליו הכתוב כאילו נעשה שותף להקב"ה במעשה בראשית.

^ס אולי יש לבאר בזה הא דמסיק המדרש כאן "עמד רבי שמעון בן יוחאי ונשקו על ראשו", דהנה איתא בזה"ק (חלק ב' דף לח.) על הפסוק (לעיל ל"ד כ"ג) יראה כל זכורך את פני האדון ה', מאן פני האדון ה', דא רבי שמעון בר יוחאי, ועיי"ש בנצוצי אורות (אות ד') שהביא בשם היעב"ץ ז"ל שהגיה מאן "את" פני האדון ה', והכוונה על דרך שדרשו רז"ל (פסחים דף כב:) בפסוק (דברים ו' י"ג) את ה' אלהיך תירא לרבות תלמידי חכמים עכ"ל. - והנה מבואר שם בגמרא דשמעון העמסוני היה דורש כל אתים שבתורה, כיון שהגיע לאת ה' אלהיך תירא פירש, אמרו לו תלמידיו רבי כל אתים שדרשת מה תהא עליהן, אמר להם כשם שקבלתי שכר על הדרישה כך אני מקבל שכר על הפרישה, עד שבא רבי עקיבא ודרש את ה' אלהיך תירא לרבות תלמידי חכמים, ועיי"ש ברש"י דהטעם שפירש שמעון העמסוני כשהגיע לאת ה' אלהיך תירא, היינו משום דלא ידע מה ארבה לירא עמו, ורבי עקיבא דריש לרבות תלמידי חכמים, היינו שיהא מורא רבך כמורא שמים עיי"ש, ועכ"פ מבואר מזה דשמעון העמסוני היה מהסס לדרוש את ה' אלהיך לרבות תלמידי חכמים, והיינו משום דלא הוה ניחא ליה להשוות שום בשר ודם להקב"ה, ואפילו תלמידי חכמים, ובכן לדידיה אזדא לה נמי דרשת הזוהר הנ"ל "מאן את פני האדון ה', דא רבי שמעון בר יוחאי", ואמנם מדרשת רבי יוסי במדרש כאן מבואר דהקב"ה השוה כבודן של צדיקים לכבודו כביכול, ולא עוד אלא שהחמיר בכבודן יותר מכבודו, ולכן כששמע ממנו רבי שמעון בן יוחאי דרשא זו עמד ונשקו על ראשו, דלפי"ז שפיר שייך דרשת הזוהר הנ"ל, והבן. - ואף דרבי עקיבא הוא דדריש את ה' אלהיך לרבות תלמידי חכמים, ורבי שמעון היה תלמידו כדאיתא במס' יבמות (דף סב:), אבל אפשר דלא הוה סגי ליה לרבי שמעון בזה, כי מצינו רבים שחלקו על רבי עקיבא ולא דרשי את, וכמבואר במס' פסחים שם (מלבד שמעון העמסוני), וכן במס' נזיר (דף סח:) ובמס' נדה (דף לה.) מבואר דרבנן לא דרשי אתין עיי"ש, וקיי"ל הלכה כרבי עקיבא מחבירו ולא מחביריו, [ואשכחן נמי דרבי מאיר לא דריש אתים כמבואר במס' סוטה (דף יז.), אף שהיה ג"כ תלמיד מרבי עקיבא כמבואר במס' יבמות שם], וא"כ אפשר דלא הוה פסיקא ליה לרבי שמעון דדרשינן את ה' אלהיך לרבות תלמידי חכמים, [ומהא דנתן במס' אבות (פ"ד מ"ב) ויהא מורא רבך כמורא שמים, אין ראיה, דהתם רבי אלעזר בן שמוע קאמר לה, והוא היה ג"כ תלמידו של רבי עקיבא כמבואר במס' יבמות שם, ואפשר דאזיל בשיטת רבן], אך כיון ששמע כאן מרבי אלעזר שאמר בשם רבי יוסי אביו דהקב"ה משוה כבוד הצדיקים לכבודו, שפיר נח דעתיה דרבי שמעון, דמבואר במס' גיטין (דף סז:) דרבי יוסי נימוקו עמו, ולכן עמד ונשקו על ראשו ודו"ק. [ואמנם לפי מאי דגרסינן בבמדבר רבה פרשה י"ב (סימן ח') שסיים רבי שמעון בן יוחאי "אילולי לא יצאתי לעולם אלא לשמוע טעם זה מפיד דיי", (וכעין זה בשה"ש רבה פרשה ג'), קשה קצת להעמיס פירוש הנ"ל בכוונתו ודו"ק].

^ו דדרשינן שם מאי דכתיב (במדבר ז' א') ויהי ביום כלות משה להקים את המשכן וגו', כלת כתיב, ביומא דעלת כלתא לגנא, וכן פירש"י בחומש שם (ד"ה ויהי בכיום כלות משה) דיום הקמת המשכן היו ישראל ככלה הנכנסת לחופה.

שנאמר שמעי בת. לא מצאתי בשום מדרש שיתפרש זה על ישראל,^{טא} ולא ידעתי היאך יתפרשו הכתובים הסמוכים לו בישראל. ומיהו איפשר דמשום דהאי קרא מדריש באברהם כדלעיל (סימן) [ספר] א' פרשה ל"ט (סימן א'), מהכא יליף שקורא לישראל בת, שהבנים חביבים כאביהם:

עד שקראה אמו. יש שואלים אמאי לא קראו אביו כמו שקראו (לעיל ד' כ"ב) בני בכורי,^{טב} ואח כמו שנאמר (תהלים קכ"ב ח') למען אחי ורעי. ויש מתרצים (שה"פ) [שהכוונה בזה] אעפ"י שאין ישראל הגונים, ולהכי נקט המשל בבית, שאעפ"י שיפוחד שתצא לתרבות רעה לא זו מחבבה מאחר שהיא יחידה, ולכן אמר שמעי בת, שנראה שאינה שומעת לו, וכן פתחי לי אחותי, והקשיבו אלי עמי, שנראה שלא היו הגונים,^{טג} ופגם הבת (כמה היא) [כשהיא]^{טד} רעה גדול מהבן (עכ"ד).^{טו} והנראה לי שלפי שהאב אינו כל כך חביב כמו האם שמשדלתו בדברים, כמו שאמרו בפרק קמא דקידושין (דף לא.) גבי כבוד את אביך ואת אמך (לעיל כ' י"ב), להכי נקט החיבה באם.^{טז} והא דלא קאמר מה שקראם כלה ויונה ורעיה, דלא מיירי הכא אלא בתוארי (הקרובה) [הקורבה]:^{טז}

שנאמר הקשיבו אלי עמי ולאומי. לקמן ספר ד' (פרשה י"ב סימן ח') ובחזית (שה"ש רבה פרשה ג' פסוק צאינה וגו' סימן ב') גרסינן תו "ולאמי כתיב", וקשה מב' פנים, חדא דבכל הספרים כתיב "ולאומי" מלא, ועוד שאפילו היה חסר אין ראיה, שברוב המקומות דכתיב לאום ולאומים הם חסרים. ושמה מפני שכתוב מלא בספרים קאמר ולאמי כתיב, דהכי גמירי דחסר הוא ונכתב מלא בטעות. והטעם לדרשו לשון "אם" היינו מיתורא, דבתר עמי, לאומי למה לי:

בסיני. ופירוש צאינה "וראינה" על מה שראו שם כבוד ה', ובירושלים היינו מה שראו שירדה שכינה כשנבנה בית המקדש, והיינו בבית המקדש דקאמר בסמוך, ואידי דקאמר להווא פירוש ביום חתונתו במשכן, קאמר נמי בבית המקדש, [ו]למאי דדריש נמי על הים היינו כי שם ראו השכינה ואמרו זה אלי ואנוהו (לעיל ט"ו ב').^{טז} ומאי דדריש ללישנא קמא ביום חתונתו בסיני מפרש לקמן בספר ד' (פרשה י"ב סימן ח') כי שם היו חיתונין שנאמר (לעיל י"ט י') וקדשתם היום ומחר, פירוש דדריש וקדשתם לשון קידושין, אלא דהתם מפרש וביום שמחת לבו זה מתן תורה שנאמר (לעיל ל"א י"ח) ויתן אל משה ככלותו, ככלתו כתיב, פירוש דקרי יום נתינת הלוחות מתן תורה

^{טא} יש להעיר דבמס' חגיגה (דף טו:) אמרינן ורבי מאיר היכי גמר תורה מפומיה דאחר, והאמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן מאי דכתיב (מלאכי ב' ז') כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה' צבאות הוא, אם דומה הרב למלאך ה' צבאות יבקשו תורה מפיהו, ואם לאו אל יבקשו תורה מפיהו, אמר ריש לקיש רבי מאיר קרא אשכח ודרש (משלי כ"ב י"ז) ה' אֵזֶנְךָ ושמע דברי חכמים ולבך תשית לדעתי, לדעתם לא נאמר אלא לדעתי, רב חנינא אמר מהכא, שמעי בת וראי והטי אֵזֶנְךָ ושכחי עמך ובית אביך וגו', (פירש"י הטי אֵזֶנְךָ לשמוע, ואת מעשיהם שכחי ואל תלמדי אותן), קשו קראי אהדדי, לא קשיא הא בגדול הא בקטן, (פירש"י גדול היודע לזהר שלא ילמוד מעשיו יכול ללמוד תורה מפיו), ועכ"פ משמע מזה דקרא דשמעי בת וראי מיירי בישראל. - וגם רש"י בתהלים שם פ' לה על כנסת ישראל זה לשונו, שמעי בת וראי, שמעי כנסת ישראל וראי דרך הטוב, והטי אֵזֶנְךָ לתורה, ושכחי עמך מעבר הנהר שאת גדילה ביניהם וכו'.

^{טב} נראה דכוונת הקושיא אמאי קראן בשם "אמו" דוקא, ולא אביו, וכמו דאשכחן שקראן בני ואח (שהם זכרים) היה לו לקרותן נמי "אביו". [ואפשר דבכלל הקושיא ג"כ אמאי נקט המדרש "בת ואחות" דוקא, ולא נקט "בן ואח" דאשכחן נמי שקראן כן, - אבל לא משמע כן מלשון היפ"ת, ובכל אופן גם קושיא זו יתורץ בהמשך הדברים, ועיין בסמוך הערה...]

^{טג} יש להעיר דהרי כתב היפ"ת לעיל (ד"ה מהו בעטרה) דמה שה' הוסיף והלך בחיבתם היינו כפי מעלתם, ומה שקראם אחות היינו שמחשיבם כמותו כביכול, וכמו שאמרו בצדיקים שהם כשותפים עמו במעשה בראשית, ולפי שבמעשה המשכן צדקו יחדו שלכן נקראו אז כלה, לכן אז גדולה חיבתם שנקראו אם עכ"ד, - הרי מבואר דתוארי "אחות ואם" הם בזמן שישראל הם הגונים וצדיקים ודו"ק.

^{טד} תוקן עפ"י יפה קול שם ד"ה עד שקראה אמו.

^{טו} יש להעיר דאכתי לא מתורץ בזה למה לא קראן אביו. אך יש לומר דכיון דבעי למינקט בת מטעם הנ"ל, נקט נמי "אחות ואם" שהן במשקל הבת להיותן נקבות. - או אפשר משום דפגם הבת שייך נמי גבי אחות ואם שהן נקבות, ומה שכתב היפ"ת ופגם "הבת" כשהיא רעה וכו' לאו דוקא, אלא רצה לומר פגם הנקבה ודו"ק.

^{טז} ולפי תירוצי זה הא דנקט מתחילה "בת ואחות" ולא "בן ואח", היינו משום דכיון דבעי לסיים באם, נקט נמי מתחילה בת ואחות שהן נקבות.

^{טז} תוקן עפ"י יפה קול שם.

^{טז} וכמו שפירש"י בחומש (ד"ה זה אלי) בכבודו נגלה עליהם והיו מראין אותו באצבע וכו', ומקורו במכילתא פ' בשלח (פרשת השירה פרשה ג').

כדתנן בשלהי תעניות (דף כו:),^ט ומייתי ראייה ממה שנאמר ככלתו, שעל כן יאמר "שמחת לבו" כמשוש חתן עם כלה. ובחזית (שה"ש רבה שם סימן ג') גרסינן וביום שמחת לבו אלו דברי תורה, היאך מה דאת אמר (תהלים י"ט ט') פקודי ה' ישרים משמחי לב, ולפי"ז איפשר דמפרש ביום חתונתו וביום שמחת לבו הכל ביום אחד, דניחא לאוקומי כוליה בענין אחד, אבל לקמן ספר ד' (שם) ניחא ליה לאוקומיה בב' ימים שונים, דאי כולה בחד יומא "ביום וביום" למה לי, ומכל מקום לא קאמר כאגדה דידן, דניחא לאוקומי תריווייהו בימים דדמיין אהדדי, דהיינו סיני ומתן הלוחות שהכל לענין התורה, אבל לאגדה דידן לא סבירא ליה לאוקומי בהכי משום דביום נתינת הלוחות לא מצינו שראו פני שכינה, ולדעת ההיא דלקמן יש לומר דקבלת הלוחות חשיבא כהקבלת פני שכינה. והא דלא מוקי הכא אגדה דידן בלישנא קמא ביום שמחת לבו במשכן שנראתה בו שכינה קודם לבית המקדש, וכדדרשי לקמן ספר ג' פרשה כ' (סימן ז' נ"י),^ז משום דשמחת לבו אתי שפיר טפי בירושלים שהיתה משוש כל הארץ כדבסמוך, ולישנא תניין ניחא ליה לאוקומי ביום חתונתו ביום שנראתה השכינה תחילה^פ וביום שמחת לבו לא מוקי ליה בסיני, דהתם לא הויא שמחה גמורה כי ארץ רעשה,^{פב} וירא העם וינועו (לעיל כ' ט"ו),^{פג} ולישנא תליתאה מוקי קרא במשכן ובבית המקדש, דסבירא ליה כאגדה דידן דלעיל דעטרה שעטרה לו הוא המשכן, והוא הדין בית המקדש, דהתם נמי הוּו כמה ציורים. ולתרי לישני קמאי צריך לומר דקמפרשי בעטרה על מה שהודו ישראל ושבחו להקב"ה, וכמו שהמשילו שירת משה לעטרה לעיל פרשה כ"ג (סימן ג'), ובמדרש (זוטא לשיר השירים פרשה ג') שהביא הילקוט (שה"ש רמז תתקפ"ז) מצינו בעטרה שעטרה לו אמו על הים, ה' ימלוך לעולם ועד (לעיל ט"ו י"ח), אמר להם הקב"ה כביכול אתם קשרתם כתר מלכות בראשי. ובמשכן נמי אשכחן שאמרו שירה כדכתיב (ויקרא ט' כ"ד) וירא העם וירונו, ושנו בתורת כהנים (פ' שמיני מכילתא דמילואים אות כ') פתחו פיהם ואמרו שירה, ועל אותה שעה הוא אומר (תהלים ל"ג א') רננו צדיקים בה', וכן בבית המקדש דכתיב (דברי הימים ב' ז' ג') וכל [בני] ישראל רואים ברדת האש [וגו'] וישתחוו (להודות) [והודות] לה' כי טוב [כי] לעולם חסדו. ואע"ג דבסיני לא מצינו שירה, יש לומר דמה שאמרו נעשה ונשמע חשיבה עטרה שקבלו עול מלכותו.

אך קשה כיון דעל כרחך בים ובסיני ובמשכן ובבית המקדש נראתה השכינה לישראל, אמאי לא כתיב צאינה וראינה אלא על שני המקומות בין למר ובין למר. ויש לומר דלאגדה דידן^{טז} דמוקי כוליה במשכן ובית המקדש, לא נקט אלא הני שהם עיקר מראה השכינה, שאז שרתה בקבע, והאש שירדה עם השכינה גם כן עמד בקבע על המזבח, אבל ירדת שכינה דים וסיני לא הוה אלא לשעה. וללישנא תניין יש לומר דנקט דים אף על גב דהוה לשעה, משום דחביבה טפי משום דהואי פעם הראשונה, ועוד שאפילו עוברים שבמעיי אמן ראו השכינה ואמרו שירה כמה שאמרו ז"ל (סוטה דף ל:),^{פד} ולא נקט דבית המקדש כיון דנקט דמשכן, ומשכן ובית המקדש כי הדדי נינהו.

^ט דקאמר שם רבן שמעון בן גמליאל לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב וכיום הכיפורים שבהן בנות ירושלים יוצאות בכלי לבן וכו', וכן הוא אומר צאינה וראינה בנות ציון במלך שלמה בעטרה שעטרה לו אמו ביום חתונתו וביום שמחת לבו, ביום חתונתו זה מתן תורה, וביום שמחת לבו זה בנין בית המקדש שיבנה במהרה בימינו, ופירש"י ד"ה זה מתן תורה, יום הכפורים שניתנו בו לוחות האחרונות עכ"ל.

^פ דשם דריש ביום חתונתו זה הר סיני, וביום שמחת לבו זה אהל מועד.

^{פא} דהיינו בים.

^{פב} כדכתיב (תהלים ס"ח ט') ארץ רעשה אף שמים נטפו מפני אלהים זה סיני וגו'.

^{פג} יש להעיר קצת מהא דאיתא במס' מגילה (דף י: כ) כל מקום שנאמר ויהי אינו אלא לשון צער וכו', ופריך והכתיב (ויקרא ט' א') ויהי ביום השמיני, ותניא אותו היום היתה שמחה לפני הקב"ה כיום שנבראו בו שמים וארץ וכו', ומשני הא שכיב נדב ואביהוא עיי"ש, ונמצא דגם באהל מועד לא הוה שמחה גמורה יען שמתו בו נדב ואביהוא ודו"ק.

^{פד} כוונתו ללישנא תליתא דס"ל כאגדה דידן וכנ"ל.

^{פה} הנה מימרא זו הובא בש"ס בעוד ב' מקומות (ברכות דף נ. וכתובות דף ז:), וכן במדרש תנחומא פ' בשלח (סימן י"א), אבל לא נתבאר שם להדיא שראו העוברים את השכינה, רק קאמר שאמרו שירה, ויליף לה מדכתיב (תהלים ס"ח כ"ז) במקלות ברכו אלהים ה' ממקור ישראל (ופירש"י אף אותן שבמקור), ואולם במס' סוטה פריך עלה הגמרא והא לא חזו, אמר רבי תנחום כרס נעשה להן כאספקלריא המאירה וראו, (לפנינו בגמרא הוא בסוגריים, ובמסורת הש"ס שם ציין דבילקוט ובעין יעקב ליתא), ועיי"ש במהרש"א בחא"ג שכתב וזה לשונו, אע"ג דאמרינן בפרק המפלת (נדה דף ל:)

וללישנא קמא יש לומר דקרא קמיירי באזהרת ה' לישראל שיצאו ממקומם ויטרוו כדי לראות השכינה, וזהו שאמר צאינה וראינה, וענין זה איתיה בסיני כדכתיב (לעיל י"ט י"ז) ויוצא משה את העם לקראת האלהים, ובירושלים דכתיב (מלכים א' ח' א') אז יקהל שלמה. ולמאן דאמר לקמן ספר ג' (שם) אהל מועד, איתא נמי האי טעמא, דהתם נמי כתיב (ויקרא ט' ה') ויקרבו כל העדה ויעמדו לפני ה', אבל בים לא יצאו לקראת השכינה, אלא ירדו לים להנצל מהמצריים ושם ראו את ה', ובמשכן לא הוצרכו להתרחק ממקומם לראות בשכינה. אבל ליכא למימר דלישנא קמא סבירא ליה כמתניתין דשלחי תעניות (שם) דמפרש צאינה וראינה על מה שהיו בנות ישראל יוצאות וחולות בכרמים ביום הכפורים, וקמפרש ביום חתונתו זו מתן תורה וביום שמחת לבו זו בנין בית המקדש, ופירש"י מתן תורה, שניתנו לוחות אחרונות ביום הכפורים, בנין בית המקדש, שנתחנך ביום הכפורים (עכ"ל),¹⁹ דאם כן היה לו לפרש, ומדלא פירש שמע מינה דמפרש צאינה וראינה על ראיית השכינה כאינך לישני :

במשכן. לקמן ספר ד' (פרשה י"ב סימן ח') יהיב טעמא דכתיב (במדבר ז' א') ביום כלות [משה להקים] את המשכן, "כלת" כתיב :

וכן דוד אומר יפה נוף. ראינה למה שאמר דבית המקדש שמחת לבו מייתי ממה שנקרא ירושלם משוש כל הארץ, ויראה דקמפרש כמו שאמר בשוחר טוב (מזמור מ"ח) שהיותה משוש כל הארץ היינו שאדם עובר עבירה היה דואג בלבו, וכשהיה הולך לירושלם ומקריב קרבן ומתכפר לו ויצא משם שמח, וזה אומרו הר ציון ירכתי צפון, כי שם הקרבן נשחט שנאמר (ויקרא א' י"א) על ירך המזבח צפונה (ע"כ), ולהכי מייתי מכאן ראינה דבית המקדש הוי שמחה,²⁰ ואידי דמייתי קרא מפרש נמי משוש כל הארץ בפרקמטיא וכיפה של חשבונות דקאמר :

וכן דוד אמר. אף על גב דמזמור זה לבני קרח הוא, מכל מקום דוד אמרו, שהוא חיבר ספר תהלים על ידי י' זקנים כדאיתא בפרק קמא דבבא בתרא (נדף יד:), והיינו שהוא כתב דבריהם, כמו שחזקיהו וסיעתו כתבו משלי שלמה (שם טו.). אך קשה מה צורך להודיענו כאן שדוד אמרו. ויש לומר [דמשום] דקמפרש קרית מלך רב על היות שכינת ה' נראית בה, וזהו שאמר בסמוך וכל השבח הזה למה שהיא קרית מלך רב, וסמך למה שאמר כאן ביום שמחת לבו על בית המקדש, אמר זה לומר דכיון דדוד הוא האומר אין ראוי לפרש קרית מלך רב שמשבח העיר להיותה של דוד כפירוש המפרשים (ראב"ע ורד"ק שם), כי לא יתכן שדוד יזכיר שבחו בפיו,²¹ אלא שכוונתו שהעיר

דהתינוק במעי אמו צופה מסוף עולם ועד סופו, לאו היינו ראינה ממש אלא ראינה שכלית, והכא פריך והא לא חזו העוברים ראינה ממש כדקאמרין העוללים והתינוקות זה אלי וגו', שהרי הכרס היה הפסק להן, ומשני שהכרס נעשה להן כאספקלריא מאירה וכו', שראו ראינה ממש, וכדאמרין בעלמא (מכילתא פרשת השירה פרשה ג') שראתה שפחה בים מה שלא ראה יחזקאל, לפי שראו בים באספקלריא מאירה וכו' עכ"ל.

¹⁹ כך הוא הגירסא ברש"י שבעין יעקב.

²⁰ ואף דשמחה זו היא לישראל שמתכפרים בקרבנות, והכינוי של שמחת "לבו" קאי על הקב"ה, כבר כתב היפ"ת לעיל (ד"ה שהיתה שמחה גדולה בישראל) דלאו קושיא היא, לפי שהקב"ה שמח בשמחתם, או משום דתיבת "לבו" רמז לישראל, שלבו עליהם תמיד להטיבם עי"ש. - ומיהו הכא אתי שפיר טפי, דכיון שישראל מתכפרין בקרבנות ממילא מגיע נמי שמחה להקב"ה, וזה פשוט.

²¹ יש להעיר קצת, דהא לפי מה שכתב היפ"ת כאן בתחילת הדיבור דאע"ג דמזמור זה לבני קרח הוא מכל מקום שפיר קאמר דדוד אמרו לפי שהוא כתב את דבריהם, א"כ לכאורה לא שייך למידק מינה דקרית מלך רב קאי על הקב"ה משום דלא יתכן שדוד יזכיר שבחו בפיו, דהא כיון דאינם דברי עצמו אלא של בני קרח, והוא רק כתב את דבריהם (שנאמרו בנבואה), א"כ לא היה ראוי לו לשנות מדבריהם אף שיש בהם שבחא דידיה ודו"ק. - ומיהו לולי דברי היפ"ת היה נראה לתרץ קושיתו הראשונה כאן עפ"י מה שכתב הרד"ק בתהלים מזמור מ"ב (פסוק ב') דדוד הוא שחיבר אלה המזמורים ברוח הקודש, ונתנם לבני בני קרח המשוררים הנמצאים בזמנו לשורר אותם, ולפי שבני קרח היו נביאים יחס אלה בני בניהם אליהם ואמר לבני קרח לקצר עכ"ל, ולפי"ז אתי שפיר טפי הא דקאמר המדרש כאן "וכן דוד אומר", כי הם באמת דברי דוד עצמו, וממילא אתי שפיר נמי דברי היפ"ת כאן, והבן.

הזאת מיוחדת לשכינת מלכו של עולם. גם בשוחר טוב (מזמור מ"ח) פירשו קרית מלך רב על הקב"ה: ^{פט}

יפה נוף נוספת. לא הבינותי מה ענין הוספה לכאן, וקרוב אלי דטעות סופר נפל בספרים, והגירסא "נופפת", דמפרש "נוף" ענין תנופה, וכדאיתא בילקוט (תהלים רמז תשנ"ה) שהכל מניפין עליה, שהכל אומרים שהיא כלילת יופי. ובעל אות אמת הגיה "קליי נינפי" במקום נוספת, ולא ידעתי מאין לו: ^צ

מעשה היה. כלומר דמשוש "כל הארץ" היינו לכל העולם, שבאים ומשתכרים שם בפרקמטיא:

וישב שם מעט ולא מכר אמר זו היא שאומרים. ולכן רצה שתמכר סחורתו תיכף ומיד, ומכל מקום אחרי שעה נמכרה. ובאיכה רבתי (פרשה ב' סימן כ"ד [[י"ט]] קאמר דמך ולא זבן, קרן וזבן. ^{צא} וקרוב שירמוז בזה אל מעלת ירושלם בחכמה ובמוסר, כאומרו (ישעיה ל"ג כ"ד) העם היושב בה נשוא עון, ואמרו ז"ל (שם פרשה א' סימן ח' ד') רבתי בדעות, והסוחר הנזכר פה הוא חכם בעל מוסרים שהיה מחזר בירושלים למסור חכמת מוסריו לעם, כענין הרוכל שהיה מחזר בעיירות דלקמן ספר ג' פרשה י"ו (סימן ב'), או שהיו לו דרושי חכמות וביקש לישא וליתן בהם עם חכמים אחרים ליהנות מהם ושהם יהנו ממנו, כמה שאמרו ז"ל (זוהר ח"ב דף קעא.) גבי כי טוב סחרה מסחר כסף (משלי ג' י"ד), ^{צב} ותיכף ומיד לא מצא חכמים ושומעים [ל]דבריו כרצונו, וזה אומרו ולא מכר, ולזה תמה ואמר זו היא שאומרים עליה משוש לכל הארץ שיהיו בה אנשי שם ואנשי מדות, ולאחר שעה נקבצו באו לו כלבבו. וגם מה שאמר בסמוך כיפה של חשבונות [ירמוז אל חשבונות] ^{צג} מעשי האדם, על דרך שאמרו ז"ל (בבא בתרא דף עח:) גבי בואו חשבון (במדבר כ"א כ"ז) הוי מחשב הפסד מצוה [כנגד שכרה וכו'], ^{צד} והנה להיות אנשי ירושלם חסידים ואנשי מעשה, מי שהיה מסופק במעשיו אם יש בהן גנות היה יוצא חוץ לירושלים כדי שלא יהיה מצטער מרוע מעשיו בירושלים. ומה נאה לפי זה מה שאמר "וכל השבח הזה למה שהיא קרית מלך רב", כי להיותה עיר האלהים עמה כולם צדיקים:

^{טפ} זה לשון המדרש שם: מהו קרית מלך רב, רב המלך שעשה כן בעירו, בעולם הזה עשה כן, אבל לעתיד לבוא אינו עושה כן עכ"ל, [והכוונה דלעתיד לבא לא יהיה כן בביהמ"ק לבד, אלא בכל ארמנותיה של ירושלים, וכדכתיב בפסוק שלאחריו אלהים בארמנותיה נודע למשגב, וכן משמע מגירסת הילקוט שם (רמז תשנ"ה) "בעולם הזה עשה כן, אבל בעולם הבא אלהים בארמנותיה נודע למשגב".] - ועיין עוד בפסיקתא רבתי (פרשה מ"ב) דאיתא שם בזה הלשון, ומהו קרית מלך רב, עירו של מלך הגדול עכ"ל, וכתב בביאור הגרא"ז דרצה לומר הקב"ה.

^צ עיין במתנות כהונה כאן שגרס "נופת", רמז לנופות שהיו מקיפים על המזבח בחג הסוכות, ושוב כתב דאפשר דצריך להגיה "נינפי" ופירושו כלה, והכי איתא בפרק ראווה בית דין (ראש השנה דף כו.) ולעיל פרשה ל"ו (סימן ב' א') עכ"ל. ונראה דלזה נתכוון ג"כ בעל אות אמת, אלא דמלת "קליי" אין לו הבנה, ואפשר שהוא טעות סופר. [ולעיל דלעיל בפרשה ל"ו הגירסא "נמפי", ובמס' ראש השנה הגירסא "נינפי", ויתכן דהיינו הך, כי אות מ' ונ' קרובים במבטא, או אפשר דחד מינייהו טעות סופר]. - והנה לכאורה יפלא קצת מדוע מיאן היפ"ת לגרוס כאן "נינפי" (או נמפי) וכדגרסינן לעיל בפרשה ל"ו, ובפרט דסיגנון ב' המדרשים קרובים להדדי, דתרווייהו מיירי בשבחה של ירושלים, ומה גם דבמדרשינו כאן מייתי זה לסמך דיום שמחת לבו קאי אבית המקדש, וכמו שכתב היפ"ת לעיל (ד"ה וכן דוד אומר יפה נוף), ובכן יצדק טפי לגרוס כאן יפה נוף "נינפי" שפירושו כלה, דלפי"ז תהיה "יום שמחת לבו" מעין רישא דקרא "ביום חתונתו" שהיא מענין חיתון, ונהי דקרא דיפה נוף משוש כל הארץ וגו' מיירי בשמחה תמידית שהיה בירושלים, דהיינו במה שישראל מתכפרין בקרבנות, וכמו שפי' היפ"ת בדיבור הנ"ל, אבל מכל מקום יצדק שפיר לפרש יפה נוף שפירושו כלה, ועל דרך שפי' המהרז"ו לעיל בפרשה ל"ו (שם ד"ה קורין לבלה נמפי) דהכוונה שהיו שמחים בירושלים ככלה חדשה, ובכן שפיר תהיה אסמכתא לפרש יום שמחת לבו בבית המקדש, דהיינו שהיה שמחה להקב"ה ככלה חדשה.

^{צא} פירוש כשהעריב השמש לא זבן, וכשהאיר המזרח בבקר זבן.

^{צב} זה לשון הזוהר שם: כגוונא דא כתיב באורייתא כי טוב סחרה מסחר כסף ומחרוץ תבואתה, דא אוליף לדא, ודא אוליף לדא, אתעבדו משלבן דא עם דא, דא נטיל דיליה ודחבריה, ודא נטיל דיליה ודחבריה, ומשלבן דא ודא עכ"ל. - וכן פירש"י במשלי שם (ד"ה כי טוב סחרה מכל כסף) וזה לשונו: כל חילופין שאדם מחליף בסחורה זה נוטל זה וזה נוטל זה, אבל האומר לחבירו שנה לי פרקך ואני אשנה לך פרקי, נמצאו שניהם ביד כל אחד ואחד עכ"ל.

^{צג} תוקן עפ"י יפה ענף באיכה רבה שם פרשה ב' (ד"ה דין דאתון אמרין משוש לכל הארץ).

^{צד} תוקן עפ"י יפה ענף שם.

ומשחרבה ערבה. משום דפירש משוש כל הארץ על כל העולם כדלעיל (ד"ה מעשה היה), ואיכא למידחי דלא מיירי אלא בארץ ישראל, להכי מייתי מדאשכחן שבחורבן ירושלם כתיב ערבה כל שמחה גלה משוש כל הארץ, וכן כתיב נמי (ישעיה שם א') הנה ה' בוקק הארץ ובולקה, דלא מיירי בארץ ישראל בייחוד, אלא בכל הארצות שתחרבנה על ידי נבוכדנצר כמו שכתוב בדברי ירמיהו (פרקים מ"ו-נ"א), והכי נמי גלה משוש כל הארץ מיירי בכל העולם כולו:^ח

מהו ערבה חשכה. משום דערבה משמע חולשת האור לבד, כמו בין הערבים (לעיל י"ב ו') דהיינו אחר חצות כי ינטו צללי ערב,^ט להכי מפרש לה מלשון חושך ולילה ממש, ולפי שאף משחשכה איפשר שתהיה קצת אורה מהירח והכוכבים, לכן אמר "קבלה", פירוש אפילה גמורה וחשך לגמרי, כתרגום חשך קבל,^י [ו]הביא לשון דוגמא מויהי ערב ויהי בקר דאכתי לא היתה אורה כלל בעולם באותו ערב.^{יא} ומה שהוזקק לזה היינו משום דקא מפרש דבשמחה שהיתה לעולם מירושלם מיירי, דהשתא אי איפשר לפרש כסתם הערב שמש, שמאחר שחרבה ירושלם נתבטלה כל שהיתה נמשכת ממנה לגמרי:

בעולם הזה. כדי לסיים בדבר טוב קאמר לה הכא:

מחזיר לתוכה. ועל ידי זה משוש (ש)כל הארץ, (מכל) [שכל] ההולך שם ימצא שמחה וגילה שיהיה במהרה בימינו אמן כן יהי רצון:

תושלב"ע

שפר הדר ספר תהום רבה
נגמר כמין חומר בביאורו
יזהר יפה תואר בזיו אורו
ברוך אשר כח ועוז הרבה

אזמרה לאלהי בהודי ואהללה שמו לעולם, אשר שלח עזרי משמי קדשו להתחיל ולגמור הספר הנכבד הלזה, מתוקן במתכונת היופי וההדור, כן יזכני להטפל בדבר מצות הדפסת שאר ספרי מעלת הרב זלה"ה, להפיץ מעינות חכמתו החוצה לזכות את הרבים, וחפץ ה' בידינו יצלח.

נאם המחוקק

וינטורין בכר דוד

^ח הנה בפסוק שם בישעיה כתיב "ערבה כל שמחה גלה משוש הארץ", ולא כתיב "כל" הארץ, ואולם במדרש כאן הגירסא "כל" הארץ, (וכבר העירו בזה המפרשים), ויתכן דכוונת המדרש בזה להורות כדברי היפ"ת כאן דהכתוב לא מיירי בארץ ישראל לחוד, ולכך הוסיף המדרש מלת "כל" אף שלא נזכר בלשון הכתוב, כדי להורות דהכוונה על "כל" הארץ, דהיינו כל העולם.

^ט עיין פירש"י שם (ד"ה בין הערבים) שכתב וזה לשונו: משש שעות ולמעלה קרוי בין הערבים שהשמש נוטה לבית מבוא לערוב, ולשון בין הערבים נראה בעיני אותן שעות שבין עריבת היום לעריבת הלילה, עריבת היום בתחילת שבע שעות מבי ינטו צללי ערב, ועריבת הלילה בתחילת הלילה, ערב לשון נשף וחשך כמו ערבה כל שמחה.

^י כך פי' בתרגום אונקלוס על הפסוק (בראשית ט"ו י"ב) והנה אימה "חשכה" גדולה נופלת עליו, וכן בפסוק (לעיל י"ד כ') ויהי הענן "והחשך" ויאר את הלילה עי"ש, אבל בשאר דוכתי תרגום אונקלוס למלת חשך "חשוכא", ואולם בפסוק (לעיל י" כ"ב) ויהי חשך אפלה בכל ארץ מצרים, תרגום אונקלוס והוה חשך קבל בכל ארעא דמצרים, ועכ"פ חזינן דמלת "קבל" פירושו אפילה גמורה.

^{יא} כי הירח והכוכבים לא נבראו עד יום ד'. ואף דכתיב בבריאת יום ראשון (בראשית א' ג') ויאמר אלהים יהי אור, ולדעת רבנן במס' חגיגה (דף יב.) הן הן המאורות שנבראו ביום ראשון ולא נתלו עד יום ד', אבל מכל מקום עד שלא נתלו ברקיע לא היו עושים פעולתם ולא היו מאירים על הארץ, וכמבואר ברד"ק פ' בראשית עה"פ יהי אור עי"ש, [ועוד דאף שנבראו בראשון, אבל יתכן שלא נבראו אלא ביום ולא בערב שלפניו, ונמצא דעכ"פ באותו ערב ודאי היה חשך גמור]. - ולדעת רבי יעקב דס"ל (חגיגה שם) דאור שנברא ביום ראשון נגנזה לצדיקים לעתיד לבא, אף שהיתה משמשת בג' ימים הראשונים כמבואר בבראשית רבה פרשה ג' (סימן ו'), אבל מכל מקום לא היתה משמשת אלא ביום, וכדאמרין שם שלא נבראת להאיר אלא ביום עי"ש.